

**Groene Kennis
Coöperatie**

Welzijn en Training van Paarden

INSPIRATIE VOOR DE ONDERWIJSPRAKTIJK

VOORWOORD

Voor u ligt de docenthandleiding “Welzijn en Training van Paarden”. Dit onderwijsproduct, voor zowel MBO als HBO, is ontwikkeld binnen de kaders van het KIGO project “Welzijn en Training”. Via de regeling Kennisverspreiding en Innovatie Groen Onderwijs (KIGO) ondersteunt het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie de groene onderwijsinstellingen bij het opstellen en uitvoeren van een gezamenlijke innovatieagenda.

Het GKC (Groene Kennis Coöperatie) is een innovatieplatform waar groene onderwijs- en onderzoeksinstituten samen met bedrijfsleven en maatschappij werken aan kenniscirculatie en benutting van groene kennis. Alle activiteiten staan in dienst van het verbeteren van het groene onderwijs. Het project “Welzijn en Training” valt onder het GKC programma Paard.

De KIGO middelen van het Ministerie zijn bestemd om GKC programma's te faciliteren. Het overkoepelende doel van het KIGO project “Welzijn en Training” is de kennisontwikkeling en kennisoverdracht te vergroten op het gebied van trainingsleer en trainingsfysiologie en op deze wijze het welzijn van de sportpaarden te verbeteren. Om dit te kunnen realiseren zijn in de periode tussen september 2008 en mei 2011 een grote groep medewerkers van onderzoeks- en onderwijsinstellingen, bedrijfsleven als ook studenten actief geweest binnen een viertal deelprojecten. Hun inspanningen hebben geleid tot onder andere de volgende eindproducten:

- Een docenthandleiding “Welzijn en Training van Paarden” te gebruiken op MBO en HBO.
- Een digitale kalender met training- en welzijns gerelateerde items die beschikbaar is via meerdere websites.
- Een eerste versie van een website om de training van paarden landelijk en blijvend te monitoren in verschillende disciplines.
- Een wetenschappelijke publicatie gebaseerd op 84 paarden waarvan het gebruik via de website gedurende 9 weken intensief is gemonitord en vastgelegd.

Om deze producten te introduceren in de hippische sector zijn symposia en workshops georganiseerd.

De volgende instellingen en personen hebben als projectmedewerkers bijgedragen aan het slagen van het KIGO project “Welzijn en Training”:

WUR-ASG	Kathalijne Visser, Francesca Neijenhuis, Maudia van Wijhe Kiezebrink
Van Hall Larenstein	Eva van Ekelenburg, Mieke Theunissen, Eveline Bus, Sharon Nijemanting, Hans van Tartwijk
NHB Deurne	Annet Geerling, Carolien Munsters, Linda Roost
STOAS	Dirk Willem Rosie, Mischa Bosman, Gonneke Leereveld

Welzijn en Training van Paarden

INHOUDSOPGAVE

	Voorwoord	2
	Inhoudsopgave	3
1	Algemene inleiding	6
2	Opbouw plan van Aanpak	8
3	Logische leerlijn Paardenwelzijn en training	9
4	Het trainen van paarden in historisch perspectief	11
	4.1 Xenophon tot Janssen	11
	4.2 Natural Horsemanship, de andere school	15
5	Het trainen van paarden en de relatie met psychologische leerprincipes	17
6	Inleiding MBO	25
7	Aansluiting bij onderwijspraktijk MBO	26
8	MBO kerntaken gekoppeld aan welzijnsthema's	27
9	Opbouw Showcases MBO	33
10	Uitwerking Showcases MBO	34
	10.1 Showcase Medewerker Paardenhouderij niveau 2	34
	10.2 Showcase Dierverzorger Paardenhouderij niveau 3	36
	10.3 Showcase Manager Paardensportbedrijf niveau 4	38
	10.4 Showcase Begeleider Paard en Sport niveau 2	40
	10.5 Showcase Instructeur Paard en Sport niveau 3	42
	10.6 Showcase Instructeur Paard en Sport niveau 4	44
	10.7 Showcase Dierenartsassistent Paraveterinair	47
11	Inleiding HBO	50
12	Aansluiting bij onderwijspraktijk HBO	52
13	Opbouw Showcases HBO	53
14	Uitwerking Showcases HBO	54

14.1	Passende paarden	
	Onderwerpen: Fokkerij, management	54
14.2	Paardrijden is plezier voor twee	
	Onderwerpen: Gezondheid, Basiskennis paard, Management	56
14.3	Bereden is niet getraind	
	Onderwerpen: Gezondheid, Basiskennis paard, Management	57
14.4	De vinger op de zere plek	
	Onderwerpen: Gezondheid, Management	58
14.5	De naam zegt het al: Weke delen	
	Onderwerpen: Gezondheid, Kennisoverdracht	59
14.6	De heilige oorlog beëindigd	
	Onderwerpen: Vakkennis over rijkunst, Sociale vaardigheden, Evenementen organisatie	60
14.7	Zadelmak maken (niet) voor beginners	
	Onderwerpen: Paardengedrag en communicatie, Leervermogen paard, Veiligheidsmanagement	62
14.8	Te paard in het krachthonk	
	Onderwerpen: Inspanningsfysiologie, Voeding, Gedrag en Leervermogen	64
14.9	Trainen gaat stapje voor stapje	
	Onderwerpen: Inspanningsfysiologie, Paardengedrag, Voeding	66
14.10	Fit te paard	67
14.11	Het paard als trainingspartner	68
15	Tot slot	70
	Bijlagen	71
	Bijlage I Bronnenlijst MBO	71
	Bijlage II Bronnenlijst HBO	74

1. ALGEMENE INLEIDING

In 1965 werd in Europees verband door de commissie Brambell een ‘uitgangspunt voor een welzijnsdefinitie voor dieren’ geformuleerd. Hierin stonden de vijf vrijheden van het dier:

- Vrijheid van dorst, honger en onjuiste voeding (gemakkelijke toegang tot vers water en tot een rantsoen waarmee gezondheid en vitaliteit worden onderhouden).
- Vrijheid van ongemak (geschikte leefomgeving inclusief onderdak en een comfortabele rustplaats).
- Vrijheid van pijn, verwonding en ziekte (preventie of snelle diagnose en behandeling).
- Vrijheid van angst en chronische stress (zorgen voor omstandigheden en behandelingen die geestelijk lijden vermijden).
- Vrijheid om een normaal gedragspatroon te kunnen vertonen (voldoende ruimte, juiste voorzieningen en gezelschap van soortgenoten).

De Dierenbescherming uitte eind januari 2008 haar grote zorg over het welzijn van paarden in Nederland. Maar liefst in een kwart van alle meldingen van dierenleed, die bij de Landelijke Inspectiedienst Dierenbescherming (LID) binnenkomen, gaat het om welzijnsproblemen van paarden en pony's. Het ging in deze gevallen met name om verwaarloosde hoeven, eenzame opsluiting of blootstelling aan weer en wind zonder beschutting. Er is momenteel veel aandacht voor dierenwelzijn, zowel in de politiek als in de media.

De sectorraad paarden, waarin de georganiseerde Nederlandse paardenhouderij samenwerkt, heeft op 13 januari 2009 een Plan van Aanpak voor de verbetering van het dierenwelzijn in de paardenhouderij aangeboden aan minister Verburg van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV).

Het ontwikkelen van het Plan van Aanpak sluit aan bij de nota Dierenwelzijn die in 2007 door de minister van LNV werd uitgebracht. Het verzoek om een dergelijk plan te maken, is door de sector met enthousiasme opgepakt.

“Als paardenhouderij zijn we het aan onze stand en aan onze dieren verplicht om te zorgen voor optimaal dierenwelzijn en om verbeteringen door te voeren waar dit mogelijk en zinvol is. Dit Plan van Aanpak laat zien dat onze complete sector hieraan een hoge prioriteit geeft”, aldus voorzitter Johan Lokhorst van de Sectorraad Paarden bij de aanbidding van het plan.

In het onderwijs worden de paardenhouders van de toekomst opgeleid, waardoor op termijn het welzijnsaspect een vanzelfsprekendheid kan worden. Daarom is het onderwijs een uitstekend medium om een onderwerp als Dierenwelzijn aan de orde te stellen.

Om het thema paardenwelzijn meer te benadrukken in het hedendaagse onderwijs, biedt dit document het onderwijs (MBO en HBO) handreikingen (showcases) om welzijnsthema's die verbonden zijn aan training met het huidige onderwijsprogramma verbinden. Deze showcases zijn gebaseerd op recente, praktijkgerichte onderwerpen om zo ook de koppeling te maken met het competentiegerichte onderwijs.

Voorafgaand aan de showcases worden een aantal onderwerpen die direct verband houden met welzijn en training theoretisch uitgelicht. Het doel daarvan is, de docenten die dit document gaan gebruiken, enige achtergrond informatie te bieden op basis waarvan zij de theorie- en praktijklessen rondom dit onderwerp

kunnen onderbouwen. Uiteraard hebben de ontwikkelaars niet de indruk hiermee volledig en uitputtend te zijn, maar hopen zij wel de docent hiermee te inspireren en wordt middels de bronnenlijst voldoende literatuur aangereikt voor de docent die zich nog verder wil verdiepen.

2. OPBOUW VAN HET PLAN VAN AANPAK

Om te beginnen eerst een korte samenvatting uit het Plan van Aanpak van de Sectorraad Paarden. Het Plan van Aanpak is geschreven voor het Verbeteren van Welzijn in de sector Paardenhouderij. Het Plan van Aanpak bestaat uit 2 delen. In het plan worden eerst kort de aandachtspunten, verbeteringen, actoren en termijnen van het 'Plan van Aanpak Welzijn in de sector Paardenhouderij' samengevat. Hierin zijn de aandachtspunten opgenomen die op korte termijn worden opgepakt. Hierna volgt het 'Plan van Aanpak Welzijn in de sector Paardenhouderij, toelichting' waarin een onderbouwing wordt gegeven van de gekozen aandachtspunten. Deze zijn gerangschikt volgens de vijf vrijheden van Brambell. In deze toelichting komen ook aandachtspunten aan bod die op langere termijn opgenomen gaan worden, zoals onderzoek.

De onderwerpen van dit 'Plan van Aanpak Welzijn in de sector Paardenhouderij' zijn de volgende:

- Huisvesting
- Voeding
- Training en hulpmiddelen
- Transport
- Fokkerij
- Paraveterinair en complementaire beroepen

In dit document wordt het welzijnsthema training en hulpmiddelen uitgelicht in de breedste zin van het woord. Training en hulpmiddelen omvat in dit document:

- Gedrag van het paard en de psychologische leerprincipes.
- Training in de zin van opvoeding en het hanteren van paarden.
- Training ten behoeve van het gebruik van paarden in de sport en recreatie.
- Fysiologie ruiter.
- Training in relatie tot algemene gezondheid en blessures.

3. LOGISCHE LEERLIJN PAARDENWELZIJN EN TRAINING

Het onderwerp welzijn voor paarden is een veelomvattend onderwerp. Het thema welzijn heeft raakvlakken met vrijwel alles wat met paarden te maken heeft. De onderstaande lijst is een weergave van hoe welzijn en training in een logische opbouw in onderwerpen die in het onderwijs aan bod komen verweven kunnen worden.

1 Het gedomesticeerde paard

- 1.1 Evolutie
- 1.2 Zintuigen
- 1.3 Voeding en verteringstelsel
- 1.4 Ademhalingsstelsel
- 1.5 Het locomotie apparaat

2 Gedrag

- 2.1 Natuurlijk gedrag
- 2.2 Afwijkend gedrag (o.a. stereotypieën, ongewenst gedrag)
- 2.3 Interactie met mensen

3 Welzijn

- 3.1 Terminologie en concepten
- 3.2 Stress
- 3.3 Behoeften
- 3.4 Vrijheden
- 3.5 Meten en herkennen van welzijn

4 Training in perspectief

- 4.1 Hoe paarden leren: leertheorieën
- 4.2 Het fenomeen super compensatie
- 4.3 Training van paarden in historisch perspectief

5 Energie voor prestatie

- 5.1 Energieleverantie: eiwitten, vetten, koolhydraten
- 5.2 Energievrijmaking uit voedingsstoffen
- 5.3 Energieverbruik bij rust en inspanning

6 Effecten van training

- 6.1 Effecten van training op weefsels en systemen (o.a. spieren, botten, pezen, longen, hart en vaatstelsel)
- 6.2 Vermoeidheid en fysiologische stress
- 6.3 Thermo regulatie

7 Biomechanica

- 7.1 Bewegingsvlakken (frontaal, sagittaal, transversaal)
- 7.2 Typen gewrichten
- 7.3 Typen bewegingen
- 7.4 Anatomie in relatie tot functioneren; krachten en overbrenging (o.a. voorbeen, achterbeen en rug)
- 7.5 Gevolgen van training en gebruik op belasting (o.a. snelheid, verzameling, wendingen, springen, beïnvloeding van limb loading)
- 7.6 Meten van biomechanica (o.a. grond reactie krachten, kinetiek, gewrichtshoeken, timing van beweging)

>> vervolg 3. Logische leerlijn Paardenwelzijn en training

8 Trainingsleer

- 8.1 Fysiologische vereisten van de verschillende sportdisciplines (o.a. springen, dressuur, eventing, endurance, mennen)
- 8.2 Trainingsprincipes (o.a. trainingsdoelen, specificiteit, intensiteit, frequentie, duur, volume, tapering)
- 8.3 Overtraining en ondertraining
- 8.4 Trainingsprogramma's (o.a. opbouw, LSD, kracht, snelheid, jonge paarden, verschillende disciplines)
- 8.4 Meten van belasting, fitheid (o.a. standaardisering, specificering, hartslagmeters, zuurstofopname, lactaat)
- 8.5 Revalidatie training (o.a. bij spier, pees, gewrichts en metabole problemen)

9 Voeding en prestatie

- 9.1 Water en elektrolyten
- 9.2 Energiebronnen en hun eigenschappen
- 9.3 Voeren in relatie tot gebruik (o.a. quick en slow release van energie)
- 9.4 Supplementen

10 Gezondheid en prestatie

- 10.1 Spier, pees en gewrichtsproblemen
- 10.2 Metabole problemen
- 10.3 Veterinair management sportpaarden

11 Faciliteiten en prestatie

- 11.1 Harnachement (o.a. zadels, bidden, hoefbeslag, oordoppen, opzetteugels, staartlepel)
- 11.2 Rijbodems
- 11.3 Stapmolens, trainingmolens, lopende band,
- 11.4 Aquatrainers en zwembaden

12 Paard – ruiter combinatie

- 12.1 Match paard - ruiter
- 12.2 Fitheid ruiter
- 12.3 Sportpsychologie (o.a. persoonlijkheidskenmerken, stemmingen en emoties, coaching)
- 12.4 Instructie en didactiek

4. HET TRAINEN VAN PAARDEN IN HISTORISCH PERSPECTIEF

Als docenten in hun lessen aandacht besteden aan welzijn in relatie tot training, is het fijn als zij hierbij gebruik kunnen maken van kennis van historische achtergronden van het trainen van paarden. Hierover zijn vele boeken geschreven. Het team van ontwikkelaars van dit document heeft een samenvatting gemaakt uit deze literatuur, om docenten op deze manier op een effectieve manier van informatie te kunnen voorzien. Docenten die dieper op dit onderwerp in wensen te gaan kunnen hiervoor de bronnenlijst raadplegen.

4.1 Van Xenophon tot Janssen

De training van paarden van leermeester tot leermeester

De kennis over het trainen van paarden wordt al eeuwenlang van generatie op generatie overgeleverd. Soms vond deze kennis een neerslag in de vorm van een geschrift of een instructief boek. Maar we mogen aannemen dat de praktische vaardigheid om paarden te trainen en af te richten voor een bepaald doel steeds van leermeester op leerling is overgegaan.

Het oude Griekenland

Als we het alleroudste geschrift over het trainen van paarden lezen, Peri Hippikes van de Griekse generaal Xenophon, dan zie we dat onze moderne opvatting over de edelmoedigheid van onze partner paard al 2400 jaar oud is. Net als de huidige FEI-juryleden (en net als 'natural horseman' Monty Roberts) stelde Xenophon dat je een paard in z'n waarde moet laten, dat je met hem moet samenwerken in plaats van dat je 'm onderwerpt en dat je dan pas het meest profijt van je paard zult hebben.

Hoewel er gedurende 17 eeuwen na Xenophon overal in de 'beschaafde' wereld met paarden werd getraind (met name voor de oorlogvoering), duiken er pas in de 15-de eeuw voor het eerst weer geschriften over het trainen van paarden op. In Portugal en later vooral in het Italië van de renaissance wordt paardrijden gezien als een uitdrukking van beschaving, als iets dat bij een goede opvoeding hoort.

Italiaanse renaissance

De stichter van de Napolitaanse rijacademie, Federigo Grisone, houdt er als één van de eerste rijmeesters van de Italiaanse renaissance nog tamelijk gruwelijke methoden op na, gebaseerd op de totale onderwerping van het paard. Maar later legt Giambattista Pignatelli op een heel wat prettiger manier de grondslag van wat wij nu 'dressuur' noemen. Pignatelli gebruikte bijvoorbeeld bepaalde oefeningen, zoals het rijden van voltes, om paarden beter te laten bewegen.

>> vervolg 4.1 Van Xenophon tot Janssen

Aan het Franse hof

In het Italië van de 16-de en 17-de eeuw liggen de fundamente van het hedendaagse paardrijden. In een ononderbroken ketting van rijmeesters kunnen de prestaties van Edward Gal en Isabell Werth worden herleid tot de opvattingen van deze oude meesters. De ontwikkeling van de rijkunst verhuisde wel steeds mee, als het politieke en economische zwaartepunt binnen Europa verschoof. Zo floreerde de rijkunst en groeide de kennis over het paardrijden heel sterk in Frankrijk, toen leerlingen van Pignatelli hun kennis aan het Franse hof konden exploiteren. Dankzij rijmeesters als De la Broue en vooral Antoine de Pluvinel kreeg de Italiaanse rijopvatting aan het begin van de 17-de eeuw een enorme Franse impuls. Frankrijk neemt dan het hippische heft in handen, om het tweeëneuhalf eeuw later pas mondjesmaat af te staan aan Duitsland. In het eerste deel van de 18-de eeuw is het vooral François Robichon de Guérinière die enorme vooruitgang boekt bij het trainen van paarden. Hij 'ontdekt' onder meer het gymnastiserende effect van het schouderbinnenwaarts en de verzamelende werking van de halve ophouding.

Opwinding over africhting

Door de eeuwen heen zijn er steeds verschillen in opvatting geweest over de verhouding tussen mens en paard. Zoals er een Grisone was in Italië, zo had Frankrijk enkele eeuwen later François Baucher. Een rijmeester die zijn paarden knechtte als nooit tevoren. Toen de Duitse africhter Louis Seeger halverwege de 19-de eeuw zijn Franse collega aan het werk zag (en zelfs enkele van diens paarden mocht narijden), was hij verbijsterd over de impulsloze producten van deze

africhtingsmethode. Het waren stijve, doodse paarden die met hun achterbenen sleepten. Thuis gekomen koelde Seeger zijn woede op papier en deed hij een pamflet verschijnen: 'Herr Baucher und seine Künste - Ein ernstes Wort an Deutschlands Reiter'. Opwinding over africhtingsmethoden is dus van alle tijden ...

De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat Baucher zijn leven beterde nadat hij zwaar gewond raakte door een kroonluchter die uit het plafond op hem viel terwijl hij op een paard zat. De oudere Baucher kon zijn paarden niet langer met veel fysieke kracht rijden en trainde nu juist op lichtheid. Zijn 'deuxième méthode' is eigenlijk te beschouwen als een nieuwe stap op weg naar de hedendaagse rijkunst.

Het vervolg in Duitsland

De vervolgstappen op weg naar het heden werden echter in Duitsland gezet. De Berlijnse rijmeester Louis Seeger stond onder invloed van de geschriften van de door hem bewonderde De Guérinière en Seeger op zijn beurt leidde weer Gustav Steinbrecht op. Diens 'Gymnasium des Pferdes', opgetekend door Steinbrechts leerling Paul Plinzner, wordt algemeen gezien als het standaardwerk van de Duitse 'klassieke' rijsschool. Naast een lange reeks aanwijzingen voor het optomen en trainen van paarden, bevat dit boek vooral een leidraad voor de trainingsopbouw. De Duitse klassieke school – tot de dag van vandaag springlevend – onderscheidt zich van de Franse klassieke school, doordat de laatste uitgaat van het principe van de enkelvoudige hulp, terwijl de Duitse school de 'halve ophouding' en daarmee het gelijktijdig geven van hand- en beenhulpen heeft doorontwikkeld.

Gustav Steinbrecht formuleerde een samenhangende leer voor de africhting van het paard in haar verschillende fases. Later is van deze systematische opbouw een dienstvoorschrift van het Duitse leger afgeleid. Net als 24 eeuwen eerder, toen generaal Xenophon zijn soldaten leerde om met paarden om te gaan, hadden de Duitse soldaten in het begin van de 20-ste eeuw een handleiding nodig om op een correcte wijze hun paarden te trainen. Na de Tweede Wereldoorlog vormde het 'Heeresdienstvoorschrift' de basis voor de Skala der Ausbildung, de door de FEI erkende standaard voor de opleiding en beoordeling van dressuurpaarden.

De Skala der Ausbildung

De Skala der Ausbildung bestaat uit zes treden die telkens paarsgewijs een bepaald stadium van de africhting vertegenwoordigen. Het eerste stadium is de gewenningsfase, de fase waarin een jong paard moet wennen aan het ruitergewicht en daarbij zijn evenwicht moet zien te vinden. In die eerste fase staan de takt en de losgelassenheit centraal. In het tweede stadium van de scholing begint het

>> vervolg 4.1 Van Xenophon tot Janssen

paard onder de ruiter in horizontaal evenwicht te bewegen en is het streven er op gericht om dit te bevestigen en het achterbeengebied te stimuleren. In deze fase staan de aanleuning en de schwing centraal.

In de derde fase wordt de draagkracht ontwikkeld. Het paard moet meer gewicht overnemen op de achterhand. Bij deze fase van de scholing horen de begrippen recht richten en verzamelen. Het doel van de Skala is de totale 'Durchlässigkeit', een door africhting bereikte toestand waarbij het paard op de lichtste, nauwelijks zichtbare hulpen reageert. Het paard neemt deze hulpen aan en voert de oefeningen tevreden uit zonder de geringste weerstand te bieden.

Otto Lörke

Op de Skala en de daaraan ten grondslag liggende Gustav Steinbrecht gaat het gehele dressuurrijdende Duitsland van de 20-ste eeuw terug. In de vorige eeuw ontwikkelden Otto Lörke en diens leerlingen Willi Schultheis en Bubi Günther zich tot de ambassadeurs van de Duitse school. Tot het begin van de 21-ste eeuw stond niemand erbij stil dat er na de Duitse klassieke rijkunst nog nieuwe ontwikkelingen in de dressuurmatige africhting van paarden mogelijk waren. En tot op de dag van vandaag worden deze nieuwe ontwikkelingen ook nog steeds niet algemeen erkend. Toch dienden zich in het begin van de 21-ste eeuw nieuwe, succesvolle opvattingen aan. In Nederland lieten Anky van Grunsven, Edward Gal en Imke Schellekens zien dat er méér met het paardenlichaam kan worden gedaan dan is voorgeschreven door de 'klassieke' leer.

De hals als dogma

De verschillen spitsen zich vooral toe op de hals en de houding van hoofd en hals. De klassieke leer schrijft voor dat het jonge paard en het paard in de opwarmfase van de training voorwaarts-neerwaarts gereden dienen te worden. Voor het overige kent de klassieke rijkunst slechts de (ook door de FEI verlangde) houding van het hoofd op de loodlijn (of een fractie daarvoor). Een doorgebogen hals, met het hoofd achter de loodlijn, is in de gevestigde 'klassieke' opvatting in principe onjuist.

Onder leiding van trainer Sjef Janssen trokken Nederlandse topruiters zich in het begin van de 21-ste eeuw weinig aan van deze dogmatische opvattingen. Om te beginnen maakten zij onderscheid tussen datgene wat de FEI in de wedstrijdring van een paard verlangt en datgene wat een ruiter in de training met zijn paard kan doen. Zij ontdekten in de training de extra gymnastiserende werking van de doorgebogen hals. In combinatie met het geactiveerde achterbeen resulteert dit in een optimale bolling van de bovenlijn en daarmee in extra lossigheid en een optimale kwaliteit in beweging.

LDR

Zelf noemden de Nederlandse dressuurtoppers hun goudwinnende methode 'Laag, Diep en Rond' (LDR). Maar vooral in het buitenland ontstond fel verzet en hoofdredacteur Gabrielle Pochhammer van het Duitse magazine St Georg sprak van de 'Tortur' (foltering) van de 'Rollkur'. Inmiddels heeft de FEI de niet-agressieve vorm LDR officieel toegestaan als trainingmethode op losrijterreinen, de agressieve vorm 'hyperflexie' of 'Rollkur' is verboden (evenals andere vormen van agressief trainen).

4.2 Natural horsemanship, de andere school

In de Verenigde Staten ontwikkelde zich in het laatste kwart van de 20-ste eeuw een afzonderlijke leerschool voor ruiters en paarden die niet in relatie stond tot de Europese hippische traditie. In Europa was de kennis over het trainen van paarden eeuwenlang overgegaan van rijmeester op rijmeester, uiteindelijk uitmondend in de Olympische hippische sporten springen, dressuur en eventing. Helemaal los daarvan ontwikkelde zich in de Noord-Amerikaanse cultuur van het western rijden, met rodeo, reining en cutting als voornaamste gebruiksdoelen, datgene wat nu wordt verstaan onder 'natural horsemanship'.

Inmiddels zijn de Amerikaanse en de Europese trainingsmethoden met elkaar in contact gekomen en vindt er op kleine schaal kennisuitwisseling plaats. Niettemin ontwikkelen beide scholen zich onafhankelijk van elkaar, vooral omdat natural horsemanship zich niet primair bezighoudt met het leveren van sportieve (top)prestaties, maar veel meer gericht is op het optimaliseren van de band tussen ruiter en paard zonder dat daar prestaties aan te pas moeten komen.

Twee voormalige rodeo-ruiters hebben natural horsemanship over de hele wereld groot gemaakt. En beide mannen hadden een negatieve stimulans om iets te gaan betekenen op het gebied van het trainen van paarden en ruiters.

Monty Roberts

Monty Roberts zag in zijn jeugd en gedurende zijn eigen carrière op de rug van quarter horses hoe de meeste paarden stelselmatig fysiek en mentaal moesten lijden om hun ruiters ter wille te zijn. En hij zag ook dat deze paarden minder efficiënt en productief - of soms ronduit levensgevaarlijk - waren doordat ze verkeerd werden behandeld.

Opgroeïend tussen de paarden leerde Monty Roberts hoe paarden onderling communiceren. Hun niet-verbale taal noemde hij 'Equus'. Uit deze paardentaal - het sociale gedrag van paarden - en uit het onderlinge gedrag van roofdieren en prooidieren ontwikkelde Roberts de

>> vervolg 4.2 Natural horsemanship, de andere school

trainingsmethode Join Up©. In dit systeem kiest het paard op enig moment voor het leiderschap en de bescherming van de mens. Dan ontstaat een vrijwillig partnerschap waarin het paard – onbevreesd en onbepert – zijn volledige potentieel aan mogelijkheden kan ontplooiën. Zo wordt een paard succesvoller dan wanneer het zou worden beperkt door de grenzen van onderwerping en angst.

Monty Roberts en de 26 instructeurs die wereldwijd zijn methode mogen verbreiden, werken aan de communicatie tussen ruiter en paard en ontwikkelen daaruit een optimaal wederzijds vertrouwen. Het gaat veel minder om het uitvoeren van bepaalde oefeningen als wel om het creëren van een vertrouwde omgeving waarin het paard deze oefeningen kan leren.

Pat Parelli

Rodeo-ruiter Pat Parelli verdiende tijdens en na zijn carrière zijn brood als africhter van paarden. Zijn grote frustratie was dat de door hem afgerichte paarden vaak veel slechter gingen functioneren als hun eigenaren de teugels overnamen. Parelli kwam erachter dat het veel effectiever was om niet primair de paarden, maar hun ruiters te trainen. Hij begon zijn leerlingen bij te brengen hoe zij een goede trainer van hun paarden konden worden. Ook Parelli verdiepte zich in het natuurlijke gedrag van het paard. Hij ontdekte dat paard en mens bij uitnemendheid voor elkaar geschikt zijn. Net als bij Monty Roberts vindt het prooidier-paard bescherming bij de leider-mens. En net als bij Roberts ziet ook Parelli dat het paard pas optimaal functioneert vanuit het vertrouwen in de mens.

Pat Parelli stelt dat de mens met 'Love', 'Language' en 'Leadership' moet optreden en dat deze drie elementen even belangrijk zijn bij de omgang met paarden. De mens moet met name leiderschap tonen bij het uitvoeren van de doelgerichte acties die aan de training ten grondslag liggen, zoals het drijven van koeien en het overwinnen van een hindernis.

Doel en afgeleid doel

Natural horsemanship beoogt in eerste instantie om de relatie tussen mens en paard te verbeteren. In de laatste decaden van de 20-ste eeuw begon het aantal 'nieuwe' paardenliefhebbers mondiaal zeer sterk te groeien, een ontwikkeling die tot op de dag van vandaag voortduurt. Deze nieuwe generaties van paardenmensen zonder achtergrond met paarden vormt een dankbare doelgroep voor natural horsemanship. Op deze manier doen veel 'mensen met paarden' praktische kennis en expertise op.

Een afgeleid doel van natural horsemanship is dat de mens meer over zichzelf te weten komt doordat het paard zijn gedragingen weerspiegelt. Vanuit dit principe zijn in recente tijden veel initiatieven ontplooid op het gebied van coaching en managementtraining, waarbij paarden worden ingezet om mensen beter te laten functioneren in groepsprocessen.

5. HET TRAINEN VAN PAARDEN EN DE RELATIE MET PSYCHOLOGISCHE LEERPRINCIPES ¹**Inleiding**

Het woord training in relatie tot paarden omvat diverse aspecten. Vaak wordt er in de eerste instantie de associatie gemaakt met de sport, waarbij het paard getraind wordt om samen met de ruiter of koetsier een bepaalde prestatie neer te zetten. Het paard wordt dan bijvoorbeeld getraind op uithoudingsvermogen, of op het uitvoeren van een bepaalde oefening uit een dressuurproef. Training omvat echter meer. Eigenlijk is alles wat gedaan wordt in contact tussen mens en paard een vorm van training. Immers, in de omgang met het paard wordt het soort gerelateerd aangeboren gedrag, ook wel instincten genoemd voor een deel omgebogen naar het gedrag dat door de paardenhouder gewenst is. Ook dat is training. (Zimbardo et al., 2008)

Over welke vorm van het training het ook gaat, in het kader van welzijn van het paard is het belangrijk dat stress zo veel mogelijk voorkomen wordt. Om stress te voorkomen is het van belang dat paardenhouders kennis hebben van de leerprincipes in het algemeen en van het paard in het bijzonder. Hierdoor kan iedere vorm van training op een meer systematischer manier toegepast worden, op basis van de grondbeginselen van die leerprincipes. Zo sluit de training aan bij de natuurlijke manier van leren van het paard, waardoor stress zoveel mogelijk voorkomen wordt. En dit komt het welzijn van het paard tijdens de training ten goede.

De studenten in het paardenhouderij- en paardensportonderwijs worden opgeleid tot medewerkers in de paardensector. Of zij nu direct op een paardenbedrijf werkzaam zullen worden, of bijvoorbeeld in de periferie rondom de paardenbedrijven, kennis van het onderwerp training in relatie tot welzijn is voor allen belangrijk. Daarom wordt er in dit hoofdstuk een theoretische uiteenzetting gegeven over leerprincipes, zodat docenten dit kunnen gebruiken om het onderwijsprogramma dat verband houdt met training goed te kunnen onderbouwen.

Wat wordt bedoeld met leren?

“Leren is een blijvende verandering in gedrag of mentale processen als gevolg van een bepaalde ervaring” (Zimbardo et al., 2008).

Deze definitie geeft weer dat er pas sprake is van leren als het tot een blijvende verandering leidt. Er zijn verschillende vormen van leren, die ook rechtstreeks terug te voeren zijn naar de praktijk van alle dag rondom het werken met paarden.

Habituatie

Bij habituatie gaat het over het niet reageren op een prikkel (stimulus). Alle dieren met een zenuwstelsel beschikken over deze vaardigheid. Het paard leert via habituatie zich aan te passen aan zijn omgeving en/of gebruiksdoel. Volgens dit principe wordt het paard herhaaldelijk geconfronteerd met een prikkel. Door het paard herhaaldelijk te confronteren met dezelfde prikkel zal de heftige reactie (schrik/vluchten/bokken etc.) op de prikkel afnemen. Beloning en/of straf spelen hierbij geen rol. Het is de meest eenvoudige manier van leren. Habituatie wordt ook wel desensitisatie of vivo in exposure genoemd

¹ Gebaseerd op Zimbardo, P. en Weber, A. en Johnson, R., 2008, Psychologie een inleiding, Amsterdam, Pearson Education Benelux

>> vervolg 5 Het trainen van paarden en de relatie met psychologische leerprincipes

(Zimbardo et al, 2008). Praktijkvoorbeelden: Zadelmak maken, schriktraining, weiland naast spoorweg, etc..

Stimulus-respons leren

Stimulus-respons leren gaat over de vorming van een verband tussen twee stimuli (zoals het paard dat het rammelen van de voerwagen associeert met eten). Hiermee kan een paard leren door handelingen te associëren met belonende of strafende stimuli, zoals bijvoorbeeld een klopje op de hals of een bestraffende stem van de verzorger. Het leren volgens de stimulus-respons theorie wordt aangeduid met de termen klassieke en operante conditionering (Zimbardo et al, 2008).

Klassieke conditionering

Ivan Pavlov (1849 – 1936) ontdekte door een experiment met een hond dat een neutrale stimulus kan veranderen in een geconditioneerde stimulus. Klassieke conditionering is een elementaire vorm van leren, waarbij een stimulus die een aangeboren reflex oproept, wordt geassocieerd met een neutrale stimulus, die daardoor het vermogen verwerft om dezelfde respons op te roepen (Zimbardo et al, 2008). Pavlov gespte een hond in een tuigje en luidde een bel (neutrale stimulus). Direct na het luiden van de bel kreeg de hond zijn voedsel, waarbij de hond bij het zien van het voedsel begon te kwijlen (aangeboren reflex). Na verloop van tijd werd het geluid van de bel (zonder dat er voedsel aanwezig was) de stimulus voor de hond om te gaan kwijlen. Hiermee bewees Pavlov dat de bel van een neutrale stimulus was veranderd naar een geconditioneerde stimulus.

Het paardje van Pavlov?

Toepassingen van klassieke conditionering komen in de paardenwereld ook voor. Er is sprake van twee vormen: appetitieve conditionering, waarbij de geconditioneerde stimulus een voorspeller is van een plezierige ongeconditioneerde stimulus (bijvoorbeeld: het rammelen van de voerwagen, het paard verwacht het eten bij het horen van dat geluid en maakt schraapbewegingen, die vanuit het natuurlijk gedrag ingezet worden bij voedselzoeken). En aversieve conditionering, waarbij de geconditioneerde stimulus een voorspeller is van een onaangename ongeconditioneerde stimulus (bijvoorbeeld: het paard begint te flemen bij het zien van een wormspuit, het een smaakaversie ontwikkeld wat opgeroepen wordt bij het zien van de spuit).

Als een paard meer complexe gedragingen aangeleerd krijgt, zoals het op commando en/of aanraking optillen van een been voor de hoefsmid, of het uitvoeren van een galopwissel, dan wordt gebruik gemaakt van een beloningssysteem. Dit principe wordt operante conditionering genoemd.

Operante conditionering

Bij operante conditionering wordt er een gedragsverandering bewerkstelligd door consequenties die voor het paard belangrijk zijn, met name beloningen en straffen. Operante conditionering is van toepassing op veel meer gedragstypen dan klassieke conditionering. En operante conditionering vormt een verklaring voor de manier waarop paarden nieuwe en complexe gedragingen leren en niet volkomen afhankelijk zijn van aangeboren reflexen. De kern van dit concept werd ontwikkeld door Edward Thorndike

(1898 – 1998). Thorndikes opvolger B.F. Skinner geniet in dit kader meer bekendheid, door zijn “Skinnerbox”. De “Skinnerbox” is een operante ruimte die zo ingericht kan worden dat na elk gedrag van van het proefdier specifieke bekrachtigers of straffers kunnen worden toegediend.

Bij operante conditionering wordt gebruik gemaakt van bekrachtigers en straffers. Een bekrachtiger is iedere omstandigheid die op een respons volgt en die versterkt. Om de termen bekrachtiger en straffers wat duidelijker te maken, een aantal definities:

Primaire bekrachtiger:

Bekrachtigers die een aangeboren basis hebben door hun biologische waarde voor het organisme. Bijvoorbeeld voedsel, verbinding met de groep en sex.

Geconditioneerde of secundaire bekrachtiger:

Bekrachtigers die hun waarde krijgen door een associatie met primaire bekrachtigers. Bijvoorbeeld clickertraining, de clicker wordt geassocieerd met voedsel of een klopje op de hals, dit wordt geassocieerd met verbinding met de groep.

Positieve bekrachtiger:

Het aanbieden van een aangename stimulus na een respons, waardoor de kans dat die respons zich herhaalt toeneemt. Bijvoorbeeld: Het geven van voedsel, een klopje op de hals, etc.. Bij positieve bekrachtiging is het belangrijk dat de aangename stimulus op het juiste moment wordt toegediend, direct na de respons, omdat anders verkeerd gedrag kan worden beloond (het bedelen bijvoorbeeld).

Negatieve bekrachtiger:

Het weghalen van een onaangename of aversieve stimulus na een respons, waardoor de kans dat de respons zich herhaalt toeneemt. Bijvoorbeeld het wijken voor druk, op het moment dat het paard de juiste respons geeft, wordt de druk weggehaald. In de praktijk wordt dit bijvoorbeeld toegepast bij het rijden voor het been en bij het laden op de trailer wanneer een paard geringe weerstand daar tegen heeft: op het moment dat het paard naar voren gaat de trailer in, wordt de druk op het halster en het touw weggehaald. Bij het rijden zijn bijna alle hulpen gebaseerd op negatieve bekrachtiging. Dr. Kathalijne Visser (onderzoeksleider Dierwelzijn/Training WUR) benoemt deze vorm van negatieve bekrachtiging als vermijdingsleren. Het doel bij het rijden is om door het leerprincipe van het vermijdingsleren de hulpen (druk van been of hand) deze hulpen steeds kleiner en onzichtbaarder te kunnen maken. Dit sluit aan op het principe van de FEI om te komen tot onzichtbare hulpen.

Positieve straf:

Het toedienen van een aversieve stimulus na een respons, waardoor de kans dat de respons zich herhaalt afneemt. Bijvoorbeeld: een tik met de zweep, het verheffen van de (boze) stem, een por met de spoor.

Negatieve straf:

Het weghalen van een aantrekkelijke stimulus na een respons, waardoor de kans dat de respons zich herhaalt afneemt. Deze vorm wordt bij het trainen van paarden eigenlijk niet toegepast. In de opvoeding van kinderen daarentegen is het bekender. Voorbeeld: Geen toetje krijgen als de groente niet opgegeten wordt.

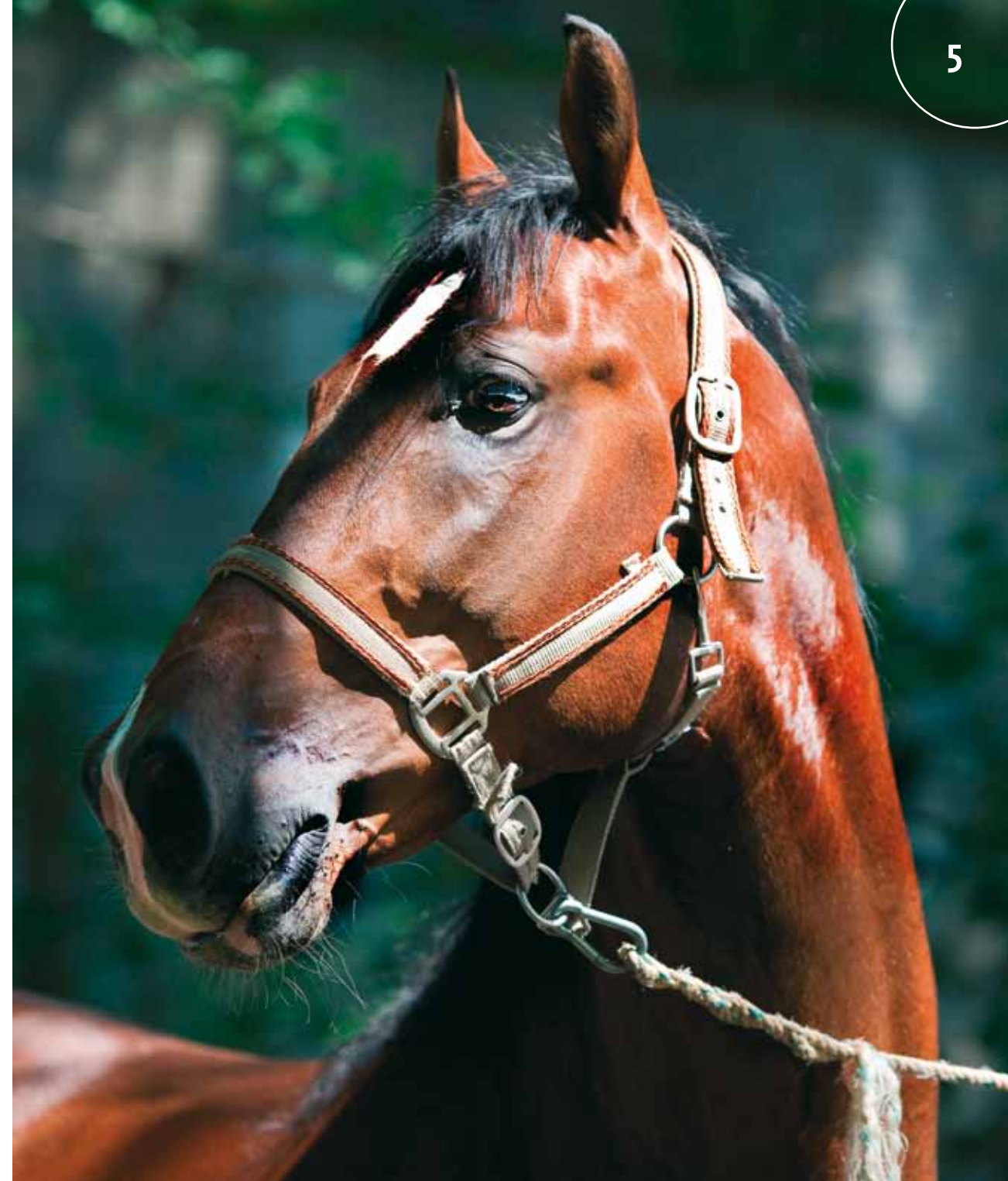
>> vervolg 5 Het trainen van paarden en de relatie met psychologische leerprincipes

Samengevat: Positieve en negatieve bekrachtiging zorgt voor de toename van de kans dat een respons zich herhaalt. Positieve en negatieve straffen zorgen voor de toename van de kans dat een respons zich niet herhaalt, zie tabel 1.

Positieve bekrachtiging	Negatieve bekrachtiging
<p>Het toedienen van iets plezierigs direct nadat het paard de juiste respons heeft gegeven.</p> <p>Voorbeeld: Het geven van voedsel, of het geven van een stemcommando indien deze voor het paard als geconditioneerde secundaire bekrachtiger geldt.</p>	<p>Het weghalen van iets dat door het paard als onplezierig wordt ervaren, direct nadat het paard de juiste respons heeft gegeven.</p> <p>Voorbeeld: Het wijken voor druk. De druk wordt weggehaald als beloning voor de juiste respons = vermijdingsleren.</p>
Positieve straf	Negatieve straf
<p>Het toedienen van een onplezierige prikkel, direct nadat het paard een ongewenst gedrag liet zien.</p> <p>Voorbeeld: Het geven van een tik met de zweep of een por met de spoor.</p>	<p>Het weghalen van een iets dat als plezierig wordt ervaren als reactie op ongewenst gedrag.</p> <p>Voorbeeld: Een kind krijgt geen toetje als het de groente niet opgegeten heeft.</p> <p>Deze manier van corrigeren wordt eigenlijk niet gebruikt bij het trainen van paarden.</p>

Bekrachtigingschema's

Als een paard iets nieuws aangeleerd wordt, bijvoorbeeld het optillen van zijn voet op commando, dan kan het trainingsprogramma het beste begonnen worden met het belonen van elke goede respons. Dit wordt continue bekrachtiging genoemd. Zodra het paard door heeft wanneer hij zijn voet moet geven, kan er overgestapt worden op intermitterende bekrachtiging. Dat wil zeggen dat het beloningschema minder frequent wordt toegepast, bijvoorbeeld na elke derde goede respons. Deze vorm van bekrachtiging is de meest effectieve manier om reeds aangeleerd gedrag in stand te houden (Robbins, 1971; Terry, 2000 in Zimbardo et al, 2008). Als daarbij het geven van de bekrachtiging onvoorspelbaar wordt, wordt het paard gretiger, actiever en oplettender, omdat het graag de beloning in ontvangst wil nemen, maar niet weet wanneer het komt. Deze vormen van bekrachtiging worden vooral toegepast bij het aanleren van gedrag in relatie tot de dagelijkse verzorging van het paard en bij vrijheidsdressuur (aanleren van kunstjes). Bij het rijden is sprake van meer complexiteit, waardoor dit valt onder shaping. Dit komt later in dit hoofdstuk aan de orde.

>> vervolg 5 Het trainen van paarden en de relatie met psychologische leerprincipes

Het effect van straffen

In sommige gevallen werkt straf heel goed. Zo kan één flinke harde tik een einde maken aan het bijgedrag van een jong paard. Maar er kleven ook risico's aan het straffen van paarden. Het kan ook angst en stress opwekken, wat het welzijn van het paard niet ten goede komt. Over het algemeen is het toedienen van straf alleen effectief en zijn de ongewenste effecten minimaal als de straf aan de volgende eisen voldoet:

- De straf moet snel en kort zijn. Uitstel verzwakt de effectiviteit.
- De straf moet duidelijk zijn en na elke uiting van ongewenst gedrag worden toegediend (het uitblijven van straf kan door het paard namelijk als beloning opgevat worden).
- De duur en de intensiteit van de straf moeten beperkt zijn. Net genoeg om het gedrag te laten stoppen.
- De straf moet duidelijk gericht zijn op het gedrag van het paard en niet op het karakter van het paard.
- De straf moet beperkt blijven tot de situatie waarin het gedrag optrad (dus niet na het verlaten van het parcours, het paard slaan met de zweep voor het weigeren op hindernis drie) (Walters & Grusec, 1977 in Zimbardo et al, 2008).

Prompting en shaping

Prompting is een methode waarmee het paard er toe bewogen kan worden de eerste aanzet tot het nieuwe gewenste gedrag te vertonen. Vervolgens kan het nieuwe gedrag door middel van shaping bijgewerkt worden tot de perfectie is benaderd. In de dressuur wordt prompting en shaping

veelvuldig toegepast. Het gaat bij shaping altijd over een complex geheel van gedragingen (Zimbardo et al, 2008). Als men een paard bijvoorbeeld het wijken voor enkelzijdige kuitdruk wil aanleren zal het paard door middel van prompting eerst ongeveer in de goede richting beloofd worden. Bijvoorbeeld door een volte te openen en te sluiten door eenzijdige kuitdruk.

Op het moment dat het paard in de buurt komt van het wijken voor enkelzijdige kuitdruk wordt de beloning toegediend. Bijvoorbeeld door de oefening te stoppen, een goedkeurend stemgeluid te laten horen of de training zelfs te beëindigen door te gaan uitstappen. De volgende stap is dan door op de volte met eenzijdige kuitdruk het paard de achterhand een pasje naar buiten te laten zetten of respectievelijk naar binnen. Beloning volgt op eenzelfde manier. Hierna kan de overstap gemaakt worden naar het wijken op de rechte lijn, waarbij door shaping de balans tussen de voorwaartse en zijwaartse beweging steeds beter benaderd zal worden, waarbij de beloning steeds geringere vormen aanneemt, volgens de theorie van intermitterende bekrachtiging. Dit voorbeeld is in zijn geheel een voorbeeld van vermijdingsleren. Een andere manier van prompting bij het nieuw aanleren van dezelfde oefening kan zijn, het gebruik maken van de neiging van het paard om graag op de hoefslag te lopen, langs de bakrand. In plaats van op de middellijn te beginnen met het wijken voor het been, begint de ruiter op twee meter van de hoefslag en maakt zo gebruik van het feit dat het paard graag naar de hoefslag wil. Hierbij maakt de ruiter met de buitenhand indien nodig een kleine halve ophouding, zodat het paard niet kan weglopen over de buitenschouder. Op het

moment dat het paard op de hoefslag aangekomen is, bestaat de beloning uit het feit dat het daar loopt waar het paard het zelf het gemakkelijkst vindt én het wegnemen van de druk van de binnenkuit. Indien men vervolgens bewust met shaping aan het werk gaat voor deze oefening, is het zelfs raadzaam om beide manieren (volte en hoefslag) in afwisseling te gebruiken, zodat het paard alert en leergierig blijft en op verschillende manieren uitgedaagd wordt om zich de nieuwe oefening eigen te maken.

Leren en welzijn

Wat is nu het nut van de theorie hiervoor beschreven in relatie tot het welzijn van het paard? De ontwikkelaars van dit document vinden dat het hebben van kennis van hoe een paard leert belangrijk is, wanneer men met paarden omgaat. Of men nu rijdt met het paard, of dat men vooral bezig is met de verzorging, het inzicht hebben in het hoe en waarom van bekrachtigen van gedrag of het straffen van ongewenst gedrag is belangrijk. Neem als voorbeeld de paragraaf over het effect van straffen. Als mensen die werken met paarden zich bewust zijn van deze effecten, zullen ze hopelijk het straffen ook op een bewustere manier toepassen. Wij als ontwikkelaars denken dat dit bijdraagt aan stressvermindering, dus uiteindelijk aan verbetering van het welzijn van de paarden. De paragraaf over shaping en prompting biedt ruiters en verzorgers hopelijk houvast hoe er op paardvriendelijke wijze, vanuit een positieve benadering met beloning met een paard getraind kan worden. Aan docenten de taak, om deze theorie zoveel mogelijk praktisch te vertalen voor de leerlingen en studenten in het paardenhouderij onderwijs. Zodat de paardenhouders van de toekomst in ieder geval vanuit deze theorie rekening kunnen

houden met welzijn. Om docenten een handje te helpen, staan er in dit document een flink aantal showcases die ter inspiratie geschreven zijn voor het MBO en HBO.

Didactisch advies

In de huidige maatschappij en paardenwereld zijn vele opvattingen over trainingsmethodes. Het kan daardoor gemakkelijk gebeuren dat studenten door de bomen het bos niet meer zien. Voor de MBO studenten is het belangrijk dat ze de methodiek van trainingsmethoden goed in de praktijk kunnen uitvoeren, vanuit de kennis en vaardigheden die ze hebben opgedaan over de psychologische leerprincipes. Een MBO student zal vanaf het begin van zijn opleiding moeten leren om daarmee methodisch te werk te gaan. Vanuit didactisch oogpunt adviseren de projectgroepleden vanuit hun expertise rondom vakdidactiek hier voor de studenten een duidelijke lijn in uit te zetten. Concreet betekent dit dat de school kiest voor één bepaalde methodiek, die de studenten zich vanaf het eerste jaar eigen maken. Randvoorwaarden waar de methodiek aan moet voldoen zijn:

- Er moet sprake zijn van een logische lijn die toeneemt in complexiteit.
- De methodiek moet gemakkelijk in te delen zijn in een stappenplan.
- De stappen die genomen worden in de gekozen methodiek kunnen door middel van meetbare kenmerken afgebakend worden.
- De methodiek moet aansluiten bij de psychologische leerprincipes en de studenten daar ook inzicht in verschaffen door er mee te werken.
- De stappen in de methodiek geven houvast om transfer toe te passen naar andere methodieken (voor MBO niveau 3 en 4 studenten).

>> vervolg 5 Het trainen van paarden en de relatie met psychologische leerprincipes

Indien MBO studenten systematisch leren werken aan de hand van één door de school gekozen trainingsmethode, zal het inzicht in de psychologische leerprincipes voor de student gemakkelijker worden, dan wanneer er tegelijkertijd gewerkt wordt met verschillende trainingsmethoden. De student leert ook hoe hij zelf een stappenplan kan maken en leert daarin te schakelen: een volgende stap maken als het paard daar aan toe is, of een stap terug doen, als de training stagneert. Voor MBO niveau 2 studenten biedt dit houvast om meer zelfstandig met het paard te werken. Voor MBO niveau 3 en 4 studenten biedt dit houvast, zodat ze, wanneer ze derde- of vierdejaars student zijn, in staat zijn kennis te

nemen van andere trainingsmethodes (bijvoorbeeld op het stagebedrijf) en deze eveneens in een stappenplan kunnen uitwerken (transfer) en ze zo systematisch uit kunnen voeren. De MBO student ontwikkelt hiermee feeling voor het trainen van paarden.

Voor de HBO student geldt dat deze kennis en inzicht zal verwerven om vervolgens in de loop van zijn opleiding in staat te zijn een eigen visie te verwoorden op de verschillende trainingsmethodes en van daaruit een onderbouwde keuze kunnen maken, of een advies uitbrengen aan derden.

6. INLEIDING MBO

Het middelbaar beroepsonderwijs bereidt mensen voor op de beroepspraktijk of een vervolgopleiding. Om de aansluiting op de arbeidsmarkt te garanderen hebben scholen voor middelbaar beroepsonderwijs uitgebreide contacten met het regionale bedrijfsleven, gemeenten en maatschappelijke organisaties. Gediplomeerden die verder willen leren, stromen door naar een vervolgopleiding binnen de eigen school of in het hbo. Bij alle opleidingen in het mbo staat de aansluiting met de praktijk voorop (www.mboraad.nl).

Vier niveau's

Het middelbaar beroepsonderwijs heeft opleidingen op vier niveaus. De duur van de opleidingen loopt uiteen van een half jaar tot vier jaar.

niveau 1: assistentenopleiding voor eenvoudig uitvoerend werk (een half tot één jaar).

niveau 2: basisberoepsopleiding voor uitvoerend praktisch werk (twee tot drie jaar).

niveau 3: vakopleiding tot zelfstandig beroepsbeoefenaar zelfstandig uitvoerend werk, brede inzetbaarheid (twee tot vier jaar).

niveau 4: middenkaderopleiding (drie tot vier jaar) en specialistenopleiding (kopstudie van één tot twee jaar), volledig zelfstandig uitvoerend werk, brede inzetbaarheid of specialisatie.

Kwalificatiestructuur

Wat een leerling moet kennen en kunnen voor een diploma is vastgelegd in de kwalificatiestructuur. Scholen en bedrijfsleven werken momenteel samen aan een omvangrijke vernieuwing van deze kwalificatiestructuur en het onderwijs (www.mboraad.nl).

In de kwalificatiestructuur van de dieropleidingen komt welzijn als thema regelmatig voor. Scholen hebben daardoor de mogelijkheid dit thema in het onderwijs te verwerken.

Of de MBO student na het behalen van zijn diploma nu doorstroomt naar een vervolgopleiding, of kiest om als startend beroepsbeoefenaar aan de slag te gaan in de paardensector, de MBO opleiding zal de basis vormen voor zijn kennis, vaardigheden en beroepshouding. Omdat dierenwelzijn op dit moment een "hot item" is in de samenleving, politiek en bedrijfsleven zal het onderwijs hierin een belangrijke rol spelen.

Dit document is bedoeld als inspiratiebron voor MBO docenten om dierenwelzijn in training binnen de MBO paardenopleidingen op de kaart te zetten.

² Gebaseerd op de Kwalificatiedossiers MBO 2010/2011

7. AANSLUITING BIJ ONDERWIJSSTRUCTUUR MBO

In het MBO wordt gewerkt volgens de richtlijnen van competentiegericht onderwijs. Er zijn 25 algemene (SHL) competenties geformuleerd die verwerkt worden in kerntaken en werkprocessen die gericht zijn op de vakrichtingen: paardenhouderij, paardensport, hoefsmederij en paraveterinair (Horse en Health).

In dit document zijn de welzijnsaspecten gekoppeld aan de kerntaken die in het MBO gebruikt worden. Elke vakrichting binnen de agrarische MBO opleidingen heeft zijn eigen set kerntaken, waar bij verschillende kerntaken sprake is van overlap.

De belangrijkste kerntaken uit de diverse opleidingen in relatie tot dierenwelzijn, die in het agrarische MBO voorkomen zijn:

1. Voert dagelijkse zorg uit op dierhouderij.
2. Voert en verzorgt dieren.
3. Organiseert dierlijke productie en draagt zorg voor uitvoering.
4. Coördineert werkzaamheden.
5. Verzorgt instructie.
6. Ontwikkelt sporttechnisch beleid en stuurt sporttechnisch kader aan.
7. Ontwikkelt en onderhoudt eigen competenties.
8. Voert publieksgerichte activiteiten uit.
9. Onderneemt.
10. Beheert receptie en apotheek.
11. Assisteert bij onderzoek en behandelingen.
12. Voert en verzorgt gezonde dieren en begeleidt voortplanting.
13. Draagt zorg voor opgenomen dieren en verleent eerste hulp.
14. Verricht laboratoriumwerkzaamheden en voert diagnostische handelingen uit.
15. Bekapt, beslaat en geeft advies.

In de kwalificatiedossiers van het MBO zijn aan de kerntaken de werkprocessen gekoppeld, die meer vertellen over de vak inhoud. Het voert te ver om in dit document de voorbeelden uit te werken op het niveau van werkprocessen, maar in het toeschrijven van welzijnsthema's aan de kerntaken zijn de werkprocessen bepalend geweest. Verder wordt de beroepscontext aangegeven, het onderwerp en wordt er een adviesomschrijving gegeven.

Voorbeeld²

Kerntaak/werkproces	Beroepscontext
Voert dagelijkse zorg uit op dierhouderij/monitoren van dieren	Gezondheid en training

8. MBO KERNTAKEN GEKOPPELD AAN WELZIJNSTHEMA'S

In dit overzicht is de koppeling gemaakt tussen de kerntaken en mogelijke welzijnsthema's.

Kerntaak/werkproces	Beroepscontext	Onderwerp	Adviesomschrijvingen
Voert dagelijkse zorg uit op dierhouderij/monitoren van dieren.	Gezondheid en training	Basis gezondheidsbeoordeling waarborgen van welzijn van paarden die in training staan.	De deelnemer is in staat gedurende het verzorgen de gezondheid van de paarden te monitoren en afwijkingen vast te stellen van paarden die in training staan.
Hanteert dieren.	Gedrag en opvoeding	Natuurlijk gedrag van paarden in relatie tot aangeleerd gedrag en behoefte van de verzorging van het paard in uiteenlopende omstandigheden, zoals bijvoorbeeld: op stal, in de weide, transport, en bij de hoefsmid.	De deelnemer is in staat dusdanig met de paarden om te gaan dat dit tegemoet komt aan de natuurlijke behoefte van rust en regelmaat. De deelnemer is in staat de paarden correct op te voeden om de dagelijkse verzorging zo stressvrij mogelijk te laten verlopen en zo het welzijn van het paard te bevorderen. De deelnemer is in staat tijdens de opvoeding aan te sluiten op de leerprincipes van het paard op basis van respect en vertrouwen.
Organiseert dierlijke productie en draagt zorg voor uitvoering.	Training	Goede opbouw van training en het inzetten van het juiste paard voor bepaalde werkzaamheden.	De deelnemer is in staat de trainingsconditie van de paarden wordt op een verantwoorde wijze op te bouwen en zorgvuldig om te gaan met de keuze van het juiste paard bij de aard van het werk (bijv. manegelessen).
Coördineert werkzaamheden.	Managen Delegeren Begeleiden	Kennis en vaardigheden versus verantwoordelijkheid voor de werkzaamheden.	De deelnemer is in staat werkzaamheden rondom het trainen van paarden worden dusdanig te coördineren, dat medewerkers het welzijn van het paard tijdens training kunnen borgen, door voldoende kennis en ervaring.

>> vervolg 8. MBO Kerntaken gekoppeld aan welzijnsthema's

Kerntaak/ werkproces	Beroeps- context	Onderwerp	Adviesomschrijvingen
Verzorgt instructie.	Instructie geven gedurende training	Instructie geven vanuit een duidelijke visie op welzijn tijdens het trainen van paarden voor de sport.	De deelnemer is in staat de instructie dusdanig te geven dat klanten (leerlingen) van de instructeur opgeleid worden om het welzijn van paarden te kunnen borgen gedurende de (sport)training.
Draagt zorg voor stalling en vervoer.	Transport	Het trainen van paarden voor transport op vrachtwagen en/of trailer.	De deelnemer is in staat paarden zodanig te trainen dat de paarden probleemloos vervoerd kunnen worden op de vrachtwagen en/of trailer, zodat de paarden geen stress ervaren gedurende het laden, lossen en reizen.
Ontwikkelt sport-technisch beleid en stuurt sporttechnisch kader aan.	Aansturen medewerkers	Het aansturen van medewerkers ten aanzien van alle voorkomende werkzaamheden waarbij er sprake is van het trainen van paarden.	De deelnemer coördineert werkzaamheden dusdanig dat medewerkers het welzijn van het paard tijdens de werkzaamheden rondom het trainen van paarden kan borgen, door voldoende kennis en ervaring.
	Beleid maken	Welzijn als speerpunt opnemen in het beleid rondom training.	De deelnemer is in staat welzijn op een concrete manier te implementeren in de bedrijfsvoering ten aanzien van training.
	Voorlichting	Voorlichting aan derden geven over beleid ten aanzien van welzijn in relatie tot training.	De deelnemer licht bezoekers van het bedrijf voor over het bedrijfsbeleid met betrekking tot welzijn in relatie tot training.
Ontwikkelt en onderhoudt eigen competenties.	Reflectie	Reflecteren op het eigen handelen ten aanzien van welzijn.	De deelnemer reflecteert voortdurend op zijn eigen handelen ten aanzien van welzijn.
	Training	Trainen van eigen fitheid.	De deelnemer onderhoudt zijn eigen kennis en vaardigheden dusdanig dat hij te allen tijde in staat is te voldoen aan de actuele welzijnsriteria.

Kerntaak/ werkproces	Beroeps- context	Onderwerp	Adviesomschrijvingen
Onderhoudt leef- en werk-omgeving.	Onderhoud trainings-omgeving	Het onderhouden van de trainings-omgeving in relatie tot welzijn.	De deelnemer draagt zorg voor het onderhoud van de trainingsomgeving, zodat welzijn en daarmee ook veiligheid, geborgd is in trainingssituaties.
Onderneemt.	Bedrijfs-voering	Beleid maken ten aanzien van welzijnsthema's in relatie tot training.	De deelnemer borgt de welzijnsthema's in relatie tot training in zijn ondernemingsplan.
Stimuleert de sportieve vorming van ruiters.	Fitheid van de ruiter	Stimuleren van fitheid bij de ruiter in relatie tot welzijn voor het paard.	De deelnemer stimuleert ruiters om te werken aan hun eigen fitheid, zodat dit ten goede komt aan het welzijn van het paard.
Stelt trainings-programma op.	Fitheid van de ruiter (inspannings-fysiologie mens)	Stimuleren van fitheid bij de ruiter in relatie tot welzijn voor het paard.	De deelnemer stimuleert ruiters om te werken aan hun eigen fitheid, zodat dit ten goede komt aan het welzijn van het paard.
	Inspannings-fysiologie paard	Kennis rondom inspannings-fysiologie van het paard.	De deelnemer heeft kennis van de inspanningsfysiologie van het paard, zodat er een verantwoord trainingsprogramma voor verschillende paarden voor verschillende trainingsdoelen samengesteld kan worden.
Richt trainings-situatie in.	Inrichten trainings-omgeving	Het inrichten van de trainingsomgeving in relatie tot welzijn.	De deelnemer draagt zorg voor het inrichten van de trainingsomgeving, zodat welzijn en daarmee ook veiligheid, geborgd is in trainingssituaties.
Voert trainings-programma uit.	Training	Het uitvoeren van een trainingsprogramma met in acht neming van welzijnsaspecten.	De deelnemer is in staat een opgesteld trainingsprogramma voor paarden uit te voeren en neemt daarbij de welzijnsaspecten in acht.
Adviseert klant over behandeling (crebo 97510).	Voorlichting Adviseren	Goede voorlichting geven over welzijn in relatie tot training.	De deelnemer is in staat de doelgroep in te schatten en op basis daarvan een juiste voorlichting te geven over de hoefverzorging van het paard in relatie tot welzijn en training.

>> vervolg 8. MBO Kerntaken gekoppeld aan welzijnsthema's

Kerntaak/werk-proces	Beroeps-context	Onderwerp	Adviesomschrijvingen
Traint paarden.	Training	Het uitvoeren van een trainingschema met in acht neming van welzijnsaspecten.	De deelnemer is in staat een opgesteld trainingsschema voor paarden uit te voeren en neemt daarbij de welzijnsaspecten in acht.
Begeleidt bij wedstrijden.	Training	Het verantwoord uitbrengen van paarden in de wedstrijd sport.	De deelnemer begeleidt zijn leerling(en) dusdanig dat deze in staat zijn het paard op verantwoorde wijze ten aanzien van welzijnsrichtlijnen uit te brengen in de wedstrijd sport.
Begeleidt sport-technische ontwikkeling ruiters.	Fitheid van de ruiter (inspanningsfysiologie mens)	Stimuleren van fitheid bij de ruiter in relatie tot welzijn voor het paard.	De deelnemer stimuleert ruiters om te werken aan hun eigen fitheid, zodat dit ten goede komt aan het welzijn van het paard.
	Inspanningsfysiologie paard	Kennis overdragen rondom inspanningsfysiologie van het paard.	De deelnemer heeft kennis van de inspanningsfysiologie van het paard, zodat er een verantwoord trainingsprogramma voor verschillende paarden voor verschillende trainingsdoelen samengesteld kan worden.
Adviseert over koop en verkoop van paarden.	Verkoop paarden	Matchen van de juiste doelgroep bij een handelspaard.	De deelnemer is in staat om een inschatting te maken of de koper (ruiter) goed matcht met het paard dat hij/zij op het oog heeft en kan daarin een concreet advies uitbrengen.
	Aankoop paarden	Het aankopen van passende sportpaarden voor betreffende doelgroep.	De deelnemer is in staat om een inschatting te maken of aan te kopen paarden geschikt zijn voor de betreffende doelgroep (ruiter, manage, etc.).
Ontwikkelt en onderhoudt sporttechnische capaciteiten.	Fitheid van de ruiter (inspanningsfysiologie mens)	Het onderhouden van de eigen fitheid als ruiter in relatie tot welzijn voor het paard.	De deelnemer onderhoudt zijn eigen fitheid als ruiter, zodat dit ten goede komt aan het welzijn van het paard.
	Reflectie	Reflecteren op het eigen handelen ten aanzien van welzijn in relatie tot training.	De deelnemer reflecteert voortdurend op zijn eigen handelen ten aanzien van welzijn in relatie tot training.

Kerntaak/werk-proces	Beroeps-context	Onderwerp	Adviesomschrijvingen
Verricht werkzaamheden ten behoeve van voorlichtende activiteiten.	Voorlichting	Goede voorlichting geven over welzijn in relatie tot training.	De deelnemer kan de doelgroep en/of mogelijke klantvraag inschatten, zodat er goed advies gegeven kan worden over training en welzijn.
Verricht werkzaamheden ten behoeve van pr-activiteiten.	Voorlichting	Goede voorlichting geven over welzijn in relatie tot training.	De deelnemer kan de doelgroep en/of mogelijke klantvraag inschatten, zodat er goed advies gegeven kan worden over training en welzijn in relatie tot het beleid van bedrijf of organisatie.
Begeleidt voortplanting.	Opvoeding	Het opvoeden van veulens en jonge paarden tot evenwichtige volwassen dieren.	De deelnemer is in staat veulens en jonge paarden te hanteren en op te voeren volgens de gangbare leerprincipes en methodes, op basis van respect en vertrouwen.
Geeft informatie over de behandeling en nazorg van de patiënt (97590).	Voorlichting Adviseren	Het verstrekken van de juiste informatie ten aanzien van de revalidatie van paarden.	De deelnemer is in staat om eigenaren en/of verzorgers van paarden de juiste informatie te verstrekken ten aanzien van de door de dierenarts voorgeschreven revalidatie training van het paard (bijv. hoe de training op te bouwen na een peesblesure).
Assisteert bij onderzoeken en behandeling (crebo 97590).	Voorlichting Adviseren	Het verstrekken van de juiste informatie ten aanzien van het assisteren bij het onderzoek of de behandeling van paarden.	De deelnemer is in staat om eigenaren en/of verzorgers de juiste instructie te geven, indien deze gevraagd worden het paard te hanteren tijdens onderzoek en/of behandeling.
Verkoopt en verleent service (crebo 97400).	Voorlichting Adviseren	Goede voorlichting geven over welzijn in relatie tot training.	De deelnemer is in staat om in een verkoopgesprek de klantvraag juist in te schatten, zodat er goed advies gegeven kan worden over training en welzijn.
Ontwikkelt en onderhoudt didactische capaciteiten.	Voorlichting Adviseren	Het begrijpelijk overbrengen van informatie over welzijn in relatie tot training.	De deelnemer is in staat om informatie op een begrijpelijke manier te formuleren, zodat de doelgroep deze informatie kan verwerken in het belang van welzijn in relatie tot training.

9. OPBOUW SHOWCASES MBO

De handreikingen worden gegeven door middel van showcases. De opzet van de showcases is bedoeld om inspiratie te bieden voor de docent om het thema welzijn in relatie tot training te integreren in het onderwijs dat aangeboden wordt. Omdat iedere Mbo instelling het onderwijs op eigen wijze vormgeeft, zijn de handreikingen algemeen van aard. Zo kunnen ze gemakkelijk aangepast worden aan de werkwijze die het Mbo instelling hanteert. Of er nu gewerkt wordt vanuit traditionele lessen en instructies, of vanuit leerarrangementen, thema's of beroepssituaties, de showcase kan door docenten altijd passend gemaakt worden, naar eigen inzicht.

De showcase heeft een vaste structuur. Hierin komen telkens dezelfde uitgangspunten terug. De showcase is ontworpen naar aanleiding van één voorbeeld uit het overkoepelende schema met welzijnsthema's: **Kerntaak - welzijnsthema - onderwerp - adviesomschrijvingen.**

Kerntaak:

De kerntaak staat beschreven in de Groene Standaard, aan deze kerntaken zijn op basis van de werkprocessen welzijnsthema's gekoppeld. Daarna wordt aangegeven welk onderwerp van het thema wordt gebruikt in deze kerntaak. Vervolgens wordt in de adviesomschrijving weergegeven wat de student moet doen om dit welzijnsthema goed uit te voeren.

Vereiste beginsituatie:

Wat moet de deelnemer kennen en kunnen voordat hij met het onderwerp uit de showcase aan de slag gaat? (Kennis en Vaardigheden).

Situatiebeschrijving:

Er wordt een situatie beschreven die werkelijk in de beroepspraktijk zou kunnen voorkomen. Hier is voor gekozen om op deze manier de context van de showcase te illustreren.

Leeractiviteiten:

Welke kennis en vaardigheden verwerft de deelnemer als hij met het onderwerp van de

showcase aan de slag zal gaan? En welke beroepshouding wordt verwacht? Hiermee wordt de link gelegd met de SHL competenties die opgebouwd zijn uit kennis, vaardigheden en beroepshouding³.

Resultaat en beoordeling:

Wat is het behaalde resultaat als de deelnemer gewerkt heeft aan de showcase? Op welke manier kan de kerntaak beoordeeld worden?

Benodigde materialen:

Welke materialen zijn nodig bij het werken aan de showcase.

Mogelijke uitbreiding van complexiteit:

Hoe kan het onderwerp eventueel verder uitgebreid worden of aansluiten op een hoger niveau.

Bronnen:

Welke bronnen kan de deelnemer of docent gebruiken als naslagwerk, voorbereiding van een instructie, een les, etc.

³ Gebaseerd op Herik, K. van den. en Winkler, P. Competentiepoeket, MBO niveau 3-4, Nederland: Eisma Edumedia

10. UITWERKING SHOWCASES MBO

10.1 Showcase Medewerker Paardenhouderij niveau 2

Deze showcase is gebaseerd op de volgende MBO kerntaak:

Kerntaak/ werkproces	Beroepscon- text	Onderwerp	Adviesomschrijvingen
Hanteert dieren	Gedrag en opvoeding	Natuurlijk gedrag van paarden in relatie tot aangeleerd gedrag en behoefte van de verzorging van een paard in uiteenlopende omstandigheden, zoals bijvoorbeeld: op stal, in de weide, transport, en bij de hoefsmid.	<p>De deelnemer is in staat dusdanig met de paarden om te gaan dat dit tegemoet komt aan de natuurlijke behoefte van rust en regelmaat.</p> <p>De deelnemer is in staat de paarden correct op te voeren om de dagelijkse verzorging zo stressvrij mogelijk te laten verlopen en zo het welzijn van het paard te bevorderen.</p> <p>De deelnemer is in staat tijdens de opvoeding aan te sluiten op de leerprincipes van het paard op basis van respect en vertrouwen.</p>

Vereiste beginsituatie:

De deelnemer heeft kennis van:

Het hanteren van volwassen correct opgevoede paarden.

Situatiebeschrijving:

Stel je voor je werkt op een stal waar het hoofddoel het fokken van paarden is en er veel veulens in opfok staan. De training begint vanaf dat het veulen een paard dagen oud is; het accepteren van aanraking van de mens, halster omdoen etc. Wanneer de situatie het toe laat zal de merrie met het veulen de wei op gaan. Eerst zal het veulen los meelopen met de merrie maar later zal het veulen moeten leren om alleen aan een touwtje met je mee te lopen. Aan jou de taak om het veulen te leren dat jij hem leidt aan een touw. Het veulen leert door middel van verschillende leertheorieën zoals wijken voor druk. Dit doe je onder begeleiding.

Leeractiviteiten:

De deelnemer verwerft kennis van:

- Het omgaan/hanteren van een veulen.*
- Gedrag van het paard (kuddedier, vluchtdier, gewoontedier).
- Leerprincipes met name hier Operante conditionering: wijken voor druk.*

De deelnemer verwerft de volgende vaardigheden:

Het aanleren van nieuw gedrag aan een veulen.*

De deelnemer werkt aan de volgende aspecten van de beroepshouding:

- Oog hebben voor dierenwelzijn in relatie tot training tijdens het aanleren van gewenst gedrag.*
- Op een consequente manier handelen en optreden zonder dat het welzijn van het veulen in het geding komt.

* Op deze leeractiviteit ligt de nadruk tijdens deze showcase.

Mogelijk onderliggende competenties die bijdragen aan de juiste beroepshouding⁴:

- A: Beslissen en activiteiten initiëren
- D: Aandacht en begrip tonen
- E: Samenwerken en overleggen
- P: Leren
- T: Instructies en procedures opvolgen

Resultaat:

- De deelnemer is in staat om onder begeleiding en/of in opdracht een veulen te hanteren en te leiden.
- De deelnemer is in staat om op een veilige verantwoorde manier het veulen te hanteren en te leiden.
- De deelnemer is in staat het veulen op een rechte lijn te leiden.
- Bij het benaderen/hanteren neemt de deelnemer het feit dat een paard een vluchtdier is in acht.

Benodigde materialen:

- Halster
- Halstertouw
- Veulen

Mogelijke uitbreiding van complexiteit:

- Het keuringsklaar maken voor de veulenskeuring.
- Het leren van een voetje te geven (voor de hoefsmid).
- Het op transport zetten van merrie met veulen of alleen het veulen wanneer het veulen van de merrie af is.

Hoe mogelijk te implementeren in de les?

Deze onderwerpen zijn goed in te passen in praktijklessen wanneer veulens aanwezig zijn. Ook zou dit goed passen in de BPV periode als stageopdracht. De achtergrond informatie kan worden gegeven in de lessen. De docent kan dit zelf invullen.

Bronnen:

- Rose, M. (2000). Handboek voor de stalmeester. Nederland: Tirion Uitgevers
- Roberts, M. (2005) Mijn trainingmethoden in woord en beeld. Nederland: Bloemendal Uitgevers
- Mills, D.S. and Nankervis, K.J. (2005). Equine behaviour: Principles and Practice. United Kingdom: Wiley – Blackwell
- Voest, E. (2006). Handleiding Grondwerk. Nederland
- Funnel, P. (2004). Trainen van het jonge paard. Nederland: Veltman Uitgevers
- Mills, D. en Nankervis, K. (2007). Het gedrag van het paard. Nederland: Tirion Natuur
- Lorch, J. (2011). Van Veulen tot volwassen paard. Nederland: Veltman uitgevers

⁴ Gebaseerd op Herik, K. van den. en Winkler, P. Competentiepoeket, MBO niveau 3-4, Nederland: Eisma Edumedia

10.2 Showcase Dierverzorger Paardenhouderij niveau 3

Deze showcase is gebaseerd op de volgende MBO kerntaak:

Kerntaak/ werkproces	Beroeps- context	Onderwerp	Adviesomschrijvingen
Voert dagelijkse zorg uit op dierhouderij/monitoren van dieren.	Gezondheid en training	Basis gezondheidsbeoordeling waarborgen van welzijn van paarden die in training staan.	De deelnemer is in staat gedurende het verzorgen de gezondheid van de paarden te monitoren en afwijkingen vast te stellen van paarden die in training staan.

Vereiste beginsituatie

De deelnemer heeft kennis van:

Basiskennis gedrag van het paard.

De deelnemer is in staat de volgende vaardigheden uit te voeren:

- Het hanteren van een paard tijdens de dagelijkse gang van zaken in stressvrije situaties.
- Het longeren van paarden.

Situatiebeschrijving

Stel je voor je loopt stage op een sportstal en jij bent verantwoordelijk voor de verzorging van de sportpaarden. Je zorgt er voor dat de paarden op tijd klaar staan om getraind te worden door de stagebegeleider. Op een dag haal je een van de jonge sportpaarden uit stal en maakt hem klaar om vervolgens het paard te longeren voordat de praktijkbegeleider het paard gaat trainen. Het paard lijkt anders te bewegen dan normaal en is minder alert. Je maakt je zorgen en waarschuwt de praktijkbegeleider. Hij vraagt je de gezondheidsparameters te controleren en te kijken of er lichamelijke afwijkingen zijn en dit aan hem te rapporteren. Mede op basis van jouw bevindingen zal er een beslissing genomen moeten

worden of de dierenarts gebeld moet worden.

Je weet nu dat het van groot belang is dat je de paarden waarmee je werkt goed kent om zo tijdig afwijkingen te kunnen signaleren.

Leeractiviteiten

De deelnemer verwerft kennis over:

- De normaal waarden van de gezondheidsparameters van het paard.*
- De meest voorkomende afwijkingen ten aanzien van de gezondheidsparameters van het paard.
- Het natuurlijke bewegingspatroon van paarden.*
- Het gedrag van paarden.

De deelnemer verwerft de volgende vaardigheden:

- Het waarnemen en indien van toepassing, meten van de gezondheidsparameters van het paard.*
- Het vaststellen van afwijkingen in de gezondheidsparameters van het paard.*
- Het vaststellen van afwijkingen in het natuurlijke bewegingspatroon van het paard.*
- Het vaststellen van afwijkingen in het gedrag van het paard.*

De deelnemer werkt aan de volgende aspecten van een beroepshouding:

- Oog hebben voor de gezondheid van paarden die in training staan gerelateerd aan welzijn.*
- Oog hebben voor het natuurlijke bewegingspatroon van paarden die in training staan.*
- Oog hebben voor het gedrag van het paard.*
- Afwijkingen van bovenstaande punten rapporteren en overleggen met de leidinggevende.

* Op deze punten ligt de nadruk tijdens deze showcase.

Mogelijke onderliggende competenties die bijdragen aan een juiste beroepshouding⁵:

- A: Beslissen en activiteiten initiëren
- E: Samenwerken en overleggen
- F: Ethisch en integer handelen
- K: Vakdeskundigheid toepassen
- L: Materialen en middelen in zetten
- T: Instructies en procedures opvolgen

Resultaat

- De deelnemer is in staat de normaal waarden van de gezondheidsparameters vast te leggen doormiddel van meten en een logboek bij te houden zodat afwijkingen tijdig gesignaleerd kunnen worden.
- De deelnemer is in staat afwijkingen aan het bewegingspatroon tijdig te signaleren en actie te ondernemen om zo verdere blessures te voorkomen.
- De deelnemer is in staat het paard in stressvolle situaties en bij stressvolle handelingen te hanteren en indien nodig te fixeren.
- De deelnemer is in staat om zoveel mogelijk stress bij het paard te voorkomen.

Het resultaat kan worden getoetst door middel van casustoets of de opdracht kan worden uitgevoerd in de BPV periode doormiddel van een stage opdracht.

Benodigde materialen

- Halster
- Touw
- Stethoscoop
- Klok/horloge
- Hoevenkrabber
- Thermometer
- Praam

Mogelijke uitbreiding van complexiteit

- Het maken van een gezondheidslogboek met betrekking tot training voor een paardenbedrijf.
- Het opzetten van een behandelplan van de blessure.
- Het opzetten van een beleidsplan met betrekking tot training om blessures te voorkomen.

Bronnen

1. Breukink, J.H.(2007). Gezondheid en ziektes bij paarden. Nederland: Tirion Natuur
4. Offereins, E. (2005). Paardebenen. Nederland: Almere: Equicare
8. Hermens, E.(2005) Paarden en gezondheid en EHBO, Nederland: Reed Business
14. Higgins, G. en Martin, S. (2009). Hoe beweegt uw paard?. Nederland
27. Mills, D. en Nankervis, K. (2007). Het gedrag van het paard. Nederland: Tirion Natuur

⁵ Gebaseerd op Herik, K. van den. en Winkler, P. Competentiepoeket, MBO niveau 3-4, Nederland:Eisma Edumedia

10.3 Showcase Manager Paardensportbedrijf niveau 4

Deze showcase is gebaseerd op de volgende kerntaak:

Kerntaak/ werkproces	Beroeps- context	Onderwerp	Adviesomschrijvingen
Adviseert over koop en verkoop van paarden.	Verkoop van paarden	Matchen van de juiste doelgroep bij een handelspaard.	De deelnemer is in staat om een inschatting te maken of de koper (ruiter) goed match met het paard dat hij/zij op het oog heeft, en kan daarin een concreet advies uitbrengen.
	Aankoop van paarden	Het aankopen van passende sportpaarden voor betreffende doelgroep.	De deelnemer is in staat om een inschatting te maken of aan te kopen paarden geschikt zijn voor de betreffende doelgroep (ruiter, manege, etc.).

Vereiste beginsituatie

De deelnemer heeft kennis van:

Verschillende disciplines/gebruiksdoelen.

De deelnemer is in staat de volgende vaardigheden uit te voeren:

Geen vereiste begin situatie.

Situatiebeschrijving

Stel je voor dat je werkt op een manege en een handelaar komt een 6 tal paarden brengen die verkocht moeten worden. Jouw stagebegeleider geeft jou voor je stage de opdracht een plan te maken hoe de paarden verkocht kunnen worden aan de juiste persoon. Je houdt hierbij rekening met het gebruiksdoel van het paard. De stagebegeleider geeft ook aan dat de manege ook 2 paarden van de 6 wil kopen. Je hebt een week de tijd om een plan op te stellen daarna wil de stagebegeleider jouw advies over welke paarden geschikt zijn voor het manege werk. Daarnaast zijn er nog 4 klanten; een recreatieruiter, springruiter, dressuur ruiter en een eventing ponyruiter die overgaat naar de paarden.

Leeractiviteiten

De deelnemer verwerft kennis van:

- Wat er van de paarden wordt verwacht in de verschillende gebruiksdoelen.*
- Wanneer is een paard comfortabel/oncomfortabel.*
- Fitheid van de ruiter.
- Wet en regelgeving van (ver)kopen van een paard.

De deelnemer verwerft de volgende vaardigheden:

- Inschatten wanneer een paard comfortabel/oncomfortabel is voor het gewenste gebruiksdoel.*
- Inschatten wanneer een ruiter comfortabel/oncomfortabel is.
- Opstellen van een schema om het niveau van het paard in te schatten.*
- Schema's opstellen om de ruiters met de verschillende paarden kennis te laten maken.*
- Gesprekken voeren met de verschillende klanten om wensen helder te krijgen.*
- Analyseren en rapporteren van de verschillende waarnemingen van de verschillende paarden en ruiters.*

De deelnemer werkt aan de volgende aspecten van een beroepshouding:

- De deelnemer houdt bij het geven van advies rekening met de (on)mogelijkheden van de ruiter en het paard in relatie tot welzijn van het paard.*
- De deelnemer kan inschatten wanneer een paard geschikt is voor een bepaald gebruiksdoel aan de hand van verschillende aspecten.*

* Op deze leeractiviteiten ligt de nadruk tijdens deze showcase.

Mogelijke onderliggende competenties die bijdragen aan een juiste beroepshouding⁶:

- A: Beslissen en activiteiten initiëren
 E: Samenwerken en overleggen
 H: Overtuigen en beïnvloeden
 I : Presenteren
 K : Vakdeskundigheid toepassen
 L : Materialen en middelen inzetten
 M: Analyseren
 N : Onderzoeken
 R : Op de behoeften en verwachtingen van de "klant"richten
 Y : Bedrijfsmatig handelen

Resultaat

- De deelnemer is in staat om een plan op te stellen om de juiste ruiter met het juiste paard te matchen en borgt daarbij het welzijn van het paard.
- De deelnemer is in staat om zijn verkoopplan te presenteren en te onderbouwen aan de hand van de kennis over de verschillende disciplines in relatie tot het welzijn van het paard.
- De deelnemer is in staat aan te geven wat de gang van zaken is wanneer het paard inderdaad verkocht wordt bij het uitvoeren van een klinische keuring en/of röntgenologische keuring bij de dierenarts en wat verschillende uitkomsten

van de keuring voor gevolgen kunnen hebben voor het welzijn van het paard.

Het resultaat kan worden getoetst door middel van een verslag en een presentatie van het verkoopplan. Het verslag en presentatie kan worden gegeven aan de hand van een case of een situatie in de beroepspraktijk tijdens de stage periode.

Benodigde materialen

- Internet
- Boeken
- (Fictieve) klanten
- (Fictieve) paarden

Mogelijke uitbreiding van complexiteit

- Het opstellen van een aan- of verkoopbeleid voor een paardenhouderij bedrijf waarin het welzijn van het paard gewaarborgd wordt in relatie tot training.
- Het opstellen van een trainings/verzorgingsbeleid voor een paardenhouderij bedrijf waarin het welzijn van het paard wordt geoptimaliseerd.

Bronnen

- Higgins, G. en Martin, S. (2009). Hoe beweegt uw paard? Nederland
- Radtke, S. (2005). Klassieke dressuur. Nederland: Tirion Uitgevers
- Bowen, J. en Bayley, L. (2006). Springen met uw paard. Nederland: Veltman Uitgevers
- Naber – Lozeman, A. en Nieuwendijk, S. (2004). Basisboek Eventing. Nederland: Tirion Natuur
- KIGO Project Match en Mismatch(2011) <http://www.ontwikkelcentrum.nl/matchmismatch/>
- Stibbe, G. en Stibbe, C. (2008). Een paard (ver)kopen. Nederland: Fontaine Uitgevers B.V.

⁶ Gebaseerd op Herik, K. van den. en Winkler, P. Competentiepoeket, MBO niveau 3-4, Nederland:Eisma Edumedia

10.4 Showcase Begeleider Paard en Sport niveau 2

De showcase is gebaseerd op de volgende kerntaak:

Kerntaak/ werkproces	Beroeps- context	Onderwerp	Adviesomschrijvingen
Begeleidt bij wedstrijden.	Training	Het verantwoord uitbrengen van paarden in de paardensport.	De deelnemer begeleidt zijn leerling(en) dusdanig dat deze in staat zijn het paard op verantwoorde wijze ten aanzien van welzijnsrichtlijnen uit te brengen in de wedstrijdssport.

Vereiste beginsituatie

De deelnemer heeft kennis van:

Correct opzadelen van de paarden.

De deelnemer is in staat de volgende vaardigheden uit te voeren:

Geven van eenvoudige instructie.

Situatiebeschrijving

Stel je voor je werkt op een manege en je gaat mee naar een springconcours met het wedstrijdteam van de manege. In opdracht van de hoofdinstruc-teur ga je helpen met het opzadelen en los-springen en je geeft daar eenvoudige instructie. Je zorgt ervoor dat de ruiters de regels geldende op het wedstrijd terrein naleven. Je merkt dat één van de ruiters erg gespannen is en dat dit invloed heeft op het paard. De ruiter verandert hierdoor in zijn rijden en wordt onredelijk tegen zijn paard, waardoor het paard niet meer wil springen. Je geeft advies hoe de ruiter er mee om moet gaan maar je schakelt toch de hoofdinstruc-teur in.

Leeractiviteiten

De deelnemer verwerft kennis van:

- Eenvoudige regels geldende op concours.

- Basisprincipes training van een springpaard.
- Invloed van stress van de ruiter op het welzijn/ gaan van het paard.*

De deelnemer verwerft de volgende vaardigheden:

- Inschatten wanneer het paard stress ondervindt van de ruiter.*
- Het opbouwen van hindernissen op concours terrein.
- Het geven van eenvoudige instructie gericht op de discipline springen aan de hand van een eenvoudig training/lesschema.*

De deelnemer werkt aan de volgende aspecten van een beroepshouding:

- De deelnemer kan tijdens het begeleiden van combinaties op concours inschatten wanneer het welzijn van het paard in het geding komt.*
- De deelnemer kan tijdig de hoofdinstruc-teur inschakelen wanneer het welzijn van het paard in het geding komt.

* Op deze leeractiviteiten ligt de nadruk tijdens deze showcase.

Mogelijke onderliggende competenties die bijdragen aan een juiste beroepshouding⁷:

- A: Beslissen en activiteiten initiëren
- E: Samenwerken en overleggen
- K: Vakdeskundigheid toepassen
- P: Leren
- T: Instructies en procedures opvolgen

Resultaat

- De deelnemer is in staat tijdens het begeleiden van de combinaties op concours het welzijn van het paard te waarborgen.
- De deelnemer is in staat een eenvoudig training/lesschema op te stellen.
- De deelnemer is in staat eenvoudige instructie/ advies te geven op concours.
- De deelnemer is in staat in te schatten wanneer stress van de ruiter invloed heeft op het welzijn van het paard.
- De deelnemer is in staat op concours snel en efficiënt te handelen en een hoofdinstruc-teur in te schakelen.

Het resultaat kan worden getoetst door middel van een praktijktoets of in de vorm van een BPV opdracht tijdens de stage periode.

Mogelijke uitbreiding van complexiteit

- Het evalueren van een verreden wedstrijd met de verschillende combinaties op het gebied van verbeteren rijkunstig gevoel van de ruiter en het waarborgen van het paarden welzijn tijdens het rijden van wedstrijden.

Benodigde materialen

- Combinaties
- Springmateriaal

Bronnen

- Bartels, T en Bartels, J. (2010). Bewuster paardrijden. Nederland: Tirion Pegasus
- Bowen, J. en Bayley, L.(2006). Springen met uw paard. Nederland: Veltman Uitgevers

⁷ Gebaseerd op Herik, K. van den. en Winkler, P. Competentiepoeket, MBO niveau 3-4, Nederland:Eisma Edumedia

10.5 Showcase Instructeur Paard en Sport niveau 3

Deze showcase is gebaseerd op de volgende kerntaak:

Kerntaak/ werkproces	Beroeps- context	Onderwerp	Adviesomschrijvingen
Begeleidt bij wedstrijden.	Training	Het verantwoord uitbrengen van paarden in de paardensport.	De deelnemer begeleidt zijn leerling(en) dusdanig dat deze in staat zijn het paard op verantwoorde wijze ten aanzien van welzijnsrichtlijnen uit te brengen in de wedstrijdssport.

Vereiste beginsituatie

De deelnemer heeft kennis van:

Basis longeren.

De deelnemer is in staat de volgende vaardigheden uit te voeren:

- Het longeren van paard zonder hulpteugels.
- Het geven van instructie onder het zadel.

Situatiebeschrijving

Stel je voor je werkt op een pensionstal en je geeft instructie aan verschillende combinaties. Nadat enkele combinaties naar een longeer clinic zijn geweest, zijn ze erg enthousiast geworden of het trainen aan de longe. Ze komen er achter dat dit een goede afwisseling kan zijn tijdens de algehele training van een paard. Ze willen hier meer over weten en vragen jou longeer instructie te geven met verschillende hulpteugels. Jij gaat hiermee aan de slag, waarbij je het belangrijk vindt aan je leerlingen over te brengen wat de inwerking is van de verschillende hulpteugels, wat dit bijdraagt aan de training en hoe er rekening gehouden kan worden met het welzijn van het paard tijdens het trainen aan de longe.

Leeractiviteiten

De deelnemer verwerft kennis van:

- Inspanningsfysiologie van het paard.*
- Trainingsopbouw tijdens het trainen van een paard aan de longe.*
- Verschillende longeer methodes en de inwerking ervan.*
- Verschillende leerprincipes tijdens de training aan de longe.

De deelnemer verwerft de volgende vaardigheden:

- Het longeren van paarden met verschillende hulpteugels.
- Het geven van instructie op het gebied van longeren.
- Het op een juiste manier opbouwen van training van een paard aan de longe.*

De deelnemer werkt aan de volgende aspecten van de beroepshouding:

- Oog hebben voor welzijn van het paard tijdens het longeren met verschillende hulpteugels.*
- Oog hebben hoe het paard verbeterd kan worden door middel van training aan de longe en daarbij het welzijn van het paard waarborgen.*

* Op deze leeractiviteiten ligt de nadruk tijdens deze showcase.

Mogelijke onderliggende competenties die bijdragen aan een juiste beroepshouding⁸:

- A: Beslissen en activiteiten initiëren
- D: Aandacht en begrip tonen
- H: Overtuigen en beïnvloeden
- K: Vakdeskundigheid toepassen
- L: Materialen en middelen inzetten
- M: Analyseren
- R: Op de behoeften en verwachtingen van de "klant" richten

Resultaat

- De deelnemer is in staat het paard met verschillende hulpteugels te longeren.
- De deelnemer is in staat een juiste trainingsopbouw te hanteren tijdens het longeren van de paarden om zo het welzijn van het paard te waarborgen.
- De deelnemer is in staat op een heldere duidelijke manier instructie te geven op het gebied van longeren van paarden zodat het welzijn tijdens de training wordt gewaarborgd door de klanten.
- De deelnemer is in staat de juiste hulpteugel toe te passen bij het betreffende paard om het paard te verbeteren tijdens het trainen aan de longe.

Het resultaat kan getoetst worden doormiddel van een praktijktoets.

Benodigde materialen

- Paard(en)
- Jambon
- Goque
- Passoaatug
- Dubbele longe
- Touwtjes
- Longeerlijn
- Longeerzweep

Mogelijke uitbreiding van complexiteit

- Het longeren van jonge paarden en de training opbouwen om het jonge paard te laten wennen aan het gebruik van een hulpteugel.
- Het leren longeren van het jonge paard dat nog zadelmak gemaakt moet worden.

Bronnen

- Voest, E. (2006). Handleiding Grondwerk. Nederland
- Voest, E. (2008). Handleiding Dubbele lange lijnen. Nederland
- Voest, E. (2005). Handleiding Loswerken. Nederland
- Higgins, G. en Martin, S. (2009). Hoe beweegt uw paard? Nederland
- Haanstra, L. (2000). Longeren met lammert haanstra. Nederland: Tirion Natuur

⁸ Gebaseerd op Herik, K. van den. en Winkler, P. Competentiepoeket, MBO niveau 3-4, Nederland:Eisma Edumedia

10.6 Showcase Instructeur/Manager Paard en Sport niveau 4

Deze showcase is gebaseerd op de volgende kerntaak:

Kerntaak/ werkproces	Beroeps- context	Onderwerp	Adviesomschrijvingen
Ontwikkelt sporttechnisch beleid en stuurt sporttechnisch kader aan.	Aansturen medewerkers.	Het aansturen van medewerkers te aanzien van alle voorkomende werkzaamheden waarbij er sprake is van het trainen van paarden.	De deelnemer coördineert werkzaamheden dusdanig dat medewerkers het welzijn van het paard tijdens de werkzaamheden rondom het trainen van paarden kan borgen, door voldoende kennis en ervaring.
	Beleid maken.	Welzijn als speerpunt opnemen in het beleid rondom training.	De deelnemer is in staat welzijn op een concrete manier te implementeren in de bedrijfsvoering ten aanzien van training.
	Voorlichting	Voorlichting aan derden geven over beleid ten aanzien van welzijn in relatie tot training.	De deelnemer licht bezoekers van het bedrijf voor over het bedrijfsbeleid met betrekking tot welzijn in relatie tot training.

Vereiste beginsituatie

De deelnemer heeft kennis van:

- De verschillende werkzaamheden op een paardenbedrijf.
- Basis trainingsleer.
- Kennis van de verschillende disciplines.

De deelnemer is in staat de volgende vaardigheden uit te voeren:

- Het uitvoeren van verschillende werkzaamheden op het bedrijf.

Situatiebeschrijving

Stel je voor je loopt stage op een sportstal waar zowel springpaarden als dressuurpaarden uitgebracht worden op wedstrijd. Op deze stal

staat de training van paarden hoog in het vaandel omdat deze paarden immers goed moeten presteren op concours. Jouw stagebegeleider vraagt jou om een beleid op te stellen betreffende de training van de paarden om het welzijn van het paard te waarborgen. Ze vraagt jou hierbij ook de nadruk te leggen op sporttechnische en fysiologische training bij zowel de dressuur als de springpaarden. Ook speelt de ruiter een grote rol in de training, wat is de invloed van de ruiter en hoe kan de ruiter bijdragen aan het welzijn van het paard tijdens de training? Het bedrijf wil immers voorkomen dat de paarden blessures oplopen en voortijdig uitvallen in de sport. Daarbij is het van groot belang dat de medewerkers van het bedrijf meewerken om het welzijn van de

paarden te waarborgen rondom de training van het paard. Dit beleidsplan presenteer je later aan de medewerkers om te zorgen dat het beleid ook wordt nageleefd. Daarnaast geef je voorlichting aan bezoekers betreffende training en welzijn.

Leeractiviteiten

De deelnemer verwerft kennis van:

- Inspanningsfysiologie paard.*
- Inspanningsfysiologie ruiter.
- Fitheid van de ruiter.*
- Meest voorkomende blessures bij sportpaarden*
- Trainings opbouw: warming up, arbeidsfase, cooling down.*
- Verschillende spiertypen Slow twitch, Fast twitch type I en Fast Twitch type II a en II b.

De deelnemer verwerft de volgende vaardigheden:

- Aan de hand van inspanningsfysiologie van het paard een trainingsbeleid op te stellen om zo het welzijn van het paard te waarborgen.*
- Aan de hand van de fitheid van de ruiter een trainingsbeleid op te stellen om zo tijdens de training het welzijn van het paard te waarborgen.*
- Doormiddel van een trainingsbeleid blessures bij paarden voorkomen.*
- Een juiste trainingsopbouw hanteren.

De deelnemer werkt aan de volgende aspecten van de beroepshouding⁹:

- Oog hebben voor welzijn van het paard tijdens training en de training op de juiste manier opbouwen en zo de prestaties van het paard verbeteren door middel rust en herstel om zo tot supercompensatie te komen.*
- Oog hebben voor blessures die kunnen ontstaan tijdens training en overtraining voorkomen en zo ook blessures.*
- Aansturen van medewerkers tijdens het uitvoeren van werkzaamheden rondom training om

zo het welzijn van het paard te waarborgen.

- Welzijn op een concrete manier implementeren in de bedrijfsvoering ten aanzien van training.
- Het op een correcte en onderbouwde manier voorlichting geven over het welzijnsbeleid ten aanzien van training.*

* Op deze leeractiviteiten ligt de nadruk tijdens deze showcase.

Mogelijk onderliggende competenties die bijdragen aan de juiste beroepshouding⁹:

- A: Beslissen en activiteiten initiëren
- E: Samenwerken en overleggen
- H: Overtuigen en beïnvloeden
- I: Presenteren
- K: Vakdeskundigheid toepassen
- L: Materialen en middelen inzetten
- M: Analyseren
- N: Onderzoeken
- O: Creëren en innoveren
- R: Op de behoeften en verwachtingen van de "klant" richten
- Y: Bedrijfsmatig handelen

Resultaat

- De deelnemer is in staat een trainingsbeleid op te stellen om zo het welzijn van het paard te waarborgen.
- De deelnemer is in staat onderscheid te maken tussen sporttechnische en fysiologische training van het paard.
- De deelnemer is in staat door het welzijn van paarden te waarborgen tijdens training blessures en voortijdige uitval in de sport te voorkomen.
- De deelnemer is in staat het beleidsplan te presenteren en te onderbouwen vanuit de theorie en de praktijk.

⁹ Gebaseerd op Herik, K. van den. en Winkler, P. Competentiepoeket, MBO niveau 3-4, Nederland:Eisma Edumedia

>> vervolg 10.6 Showcase Instructeur/ Manager Paard en Sport niveau 4

Het resultaat kan worden getoetst door middel van een presentatie van het trainingsbeleidsplan en een verslaglegging.

Benodigde materialen

- Internet
- Literatuur
- Paarden

Mogelijke uitbreiding van complexiteit

- Het opstellen van een beleidsplan voor de training van jonge paarden tot evenwichtige volwassen paarden.
- Het uitvoeren van het beleidsplan tijdens het geven van instructie.

Bronnen

1. Breukink, J.H. (2007). Gezondheid en ziekte bij paarden. Nederland: Tirion Natuur
4. Offereins, (2005). Paardebenen. Nederland: Almere: Equicare
15. Budiansky, S. (2002). De aard van het paard. Nederland: Het spectrum
16. Marlin, D. en Nankervis, K. (2002). Equine exercise physiology. United Kingdom: Blackwell Science
17. Longeren met Lammert Haanstra. Nederland: Tirion Natuur
19. Radtke, S. (2005). Klassieke dressuur. Nederland: Tirion Uitgevers
22. Heuschmann, G. (2008). Dressuur onder vuur. Nederland: Tirion Natuur
24. Bowen, J. en Bayley, L. (2006). Springen met uw paard. Nederland: Veltman
46. SRP.(2009). Welzijn in de paardenhouderij - Plan van aanpak

10.7 Showcase Dierenartsassistent Paraveterinair niveau 4 (Horse & Health)

De showcase is gebaseerd op de volgende kerntaak:

Kerntaak/ werkproces	Beroeps-context	Onderwerp	Adviesomschrijvingen
Geeft informatie over de behandeling en nazorg van de patiënt.	Voorlichting Adviseren	Het verstrekken van de juiste informatie ten aanzien van de revalidatie van paarden.	De deelnemer is in staat om eigenaren en/of verzorgers van paarden de juiste informatie te verstrekken ten aanzien van de door de dierenarts voorgeschreven revalidatie training van het paard (bijv. Hoe de training op te bouwen na een peesblessure).

Vereiste beginsituatie

De deelnemer heeft kennis van:

- Basiskennis gedrag van het paard.
- Gezondheidskenmerken van het paard.
- Verschillende blessures van het paard.

De deelnemer is in staat de volgende

vaardigheden uit te voeren:

- Het hanteren van een paard tijdens de dagelijkse gang van zaken in stressvrije situaties.
- Het vaststellen van afwijkingen in de gezondheid van het paard.

Situatiebeschrijving

Stel je voor dat jij op een paardenkliniek werkt. Na de periode in de kliniek mag het paard weer naar huis, echter is het wel belangrijk dat de training rustig wordt opgebouwd. De dierenarts geeft jou de verantwoordelijkheid om de verzorgers van de paarden de juiste informatie te verstrekken die is voorgeschreven door de dierenarts voor de revalidatie training van het paard. Hierbij hoort ook het geven van de oorzaak en hoe de kans op herhaling van de blessure

voorkomen kan worden, zodat het welzijn van het paard tijdens de trainingsopbouw gewaarborgd kan worden.

Leeractiviteiten

De deelnemer verwerft kennis van:

- Verdieping in blessures van paarden.*
- Trainingsopbouw bij de revalidatie van paarden na blessures.*
- Behandelingsmethoden van verschillende blessures.
- De preventie van verschillende blessures.

De deelnemer verwerft de volgende vaardigheden:

- De deelnemer is in staat de verzorgers te informeren over door de dierenarts voorgeschreven revalidatie training van paarden na verschillende blessures om zo het welzijn van het paard te waarborgen.*
- De deelnemer is in staat een duidelijk beeld te geven over de oorzaak van de blessure en aan te geven hoe deze blessure voorkomen kan worden om het welzijn van het paard te waarborgen.

>> vervolg 10.7 Showcase Dierenartsassistent Paraveterinair niveau 4 (Horse & Health)

- Het uitbrengen van advies rondom het door de dierenarts opgestelde behandelplan* (zoals: Afstappen van de paarden, koelen, assisteren bij onderzoek, APT controleren etc.).
- De deelnemer is in staat het paard in stressvolle situaties en bij stressvolle handelingen te hanteren.
- De deelnemer is in staat de verzorgers van de paarden te informeren over het door de dierenarts opgestelde revalidatie trainingsschema.
- De deelnemer is in staat de verzorgers van de paarden te informeren over de oorzaak van de blessure.
- De deelnemer is in staat om het door de dierenarts opgestelde behandelplan uit te voeren
- De deelnemer is in staat om aan te geven hoe verschillende blessures tijdens training voorkomen kunnen worden.

De deelnemer werkt aan de volgende aspecten van een beroepshouding:

- Oog hebben voor het welzijn van het paard tijdens de opname periode in de kliniek, met als doel de stress tot een minimum te beperken.
- Oog hebben voor het op een concrete, heldere manier informeren van de verzorgers over de voorgeschreven revalidatie training met als doel het welzijn van het paard te waarborgen.*

* Op deze leeractiviteiten ligt de nadruk tijdens deze showcase.

Mogelijke onderliggende competenties die bijdragen aan een juiste beroepshouding¹⁰:

- A: Beslissen en activiteiten initiëren
- E: Samenwerken en overleggen
- F: Ethisch en integer handelen
- J: Formulieren en rapporteren
- K: Vakdeskundigheid toepassen
- L: Materialen en middelen inzetten
- M: Analyseren
- N: Onderzoeken
- Q: Plannen en organiseren
- T: Instructies en procedures opvolgen
- U: Omgaan met veranderingen en aanpassen
- V: Met druk en tegenslag omgaan

Resultaat

- De deelnemer is in staat de gezondheidsparameters bij het paard systematisch waar te nemen en te meten.

Het resultaat kan worden getoetst door middel van een praktische toets, of door middel van een theoretische toets aan de hand van een casus.

Benodigde materialen

- Halster
- Touw
- Stethoscoop
- Klok/horloge
- Hoevenkrabber
- Thermometer
- Praam
- Kluisters
- Sedatiemiddelen

Mogelijke uitbreiding van complexiteit

- Het opstellen van een revalidatie trainingsschema bij een desbetreffende blessure.
- Het opstellen van een schema waarin de oorzaak, gevolgen, behandelmethoden en preventie van verschillende blessures is weergegeven.

Bronnen

1. Breukink, J.H. (2007). Gezondheid en ziekte bij paarden. Nederland: Tirion Natuur
2. Muiswinkel van, K. en Daalen van, T. (2010). Van hoofd tot staart. Nederland: BIT
4. Offereins, E. (2005). Paardebenen. Nederland: Almere: EquiaCare
5. Hermens, E. (2005). Paard en gezondheid 3, kreupelheid en revalidatie. Nederland: Reed Business
6. Pavord, T. (2011). Handboek Paarden Ziekten. Nederland: Veltman Uitgevers B.V.

¹⁰ Gebaseerd op Herik, K. van den. en Winkler, P. Competentiepoeket, MBO niveau 3-4, Nederland:Eisma Edumedia

11. ALGEMENE INLEIDING HBO

Paardenwelzijn, een blauwdruk in het geding

Het hedendaagse paard beschikt in zijn DNA nog steeds over de blauwdruk voor een compleet patroon van natuurlijke gedragingen. Overal in de wereld waar gedomesticeerde paarden zijn

teruggekeerd naar een bestaan in de vrije natuur, pakten zij de draad als het ware weer op waar deze 6000 jaar geleden was blijven liggen, toen de eerste paarden voor menselijk gebruik werden ingezet.

Ook de vierbenige bewoners van een pensionstalling onder de rook van Amsterdam zouden in de vrije natuur onmiddellijk weer in groepen gaan rondtrekken. Vooropgesteld dat beide sexen beschikbaar zijn, zouden zich weer groepen merries met één hengst vormen naast vrijgezellen-groepen van mannelijke dieren. De rolpatronen van minder en meer leidinggevende en minder en meer dominante individuen zouden zich uitkristalliseren en zo af en toe zou er een hengst voorbij komen die de voortplantingspartner van de merries het vuur al dan niet succesvol aan de schenen zou leggen.

Wat moet de hedendaagse Nederlandse paardenhouder met deze wetenschap? In elk geval niet zijn paard loslaten in de vrije natuur. Want die is er niet meer. Om paarden een habitat te bieden, waarin zij hun volledige patroon van natuurlijke gedragingen kunnen ontplooiën, moeten we naar de prairies van Noord-Amerika of de pampa's van Zuid-Amerika. Maar de amazone die elke dag op en neer fietst naar een pensionstal onder de rook van Amsterdam heeft ook geen paard gekocht om het een volledig patroon van natuurlijke gedragingen te laten ontplooiën: ze wil paardrijden!

Als gedomesticeerde diersoort heeft het paard ruimschoots bewezen dat het heel goed met de mens kan samenwerken en dat het ook prima kan leven onder diens hoede. Tot de genetische blauwdruk van het paard behoort immers ook het vermogen om in een gedomesticeerde omgeving te gedijen: dat kunnen verreweg de meeste diersoorten niet! Het paard kan compromissen sluiten met de mens als het gaat om huisvesting, voeding en arbeid. Het komt er wel op aan dat de mens voldoende kennis draagt van en rekening houdt met die blauwdruk waar elk paard mee

wordt geboren. Bij het sluiten van genoemde compromissen heeft de mens maar te accepteren dat het paard bepaalde randvoorwaarden stelt. Randvoorwaarden ten aanzien van huisvesting, voeding, training, verzorging etc.

Het welzijn van het paard staat nooit helemaal op zichzelf. Het komt altijd in het geding doordat we iets met een paard doen. Al is het maar doordat we het in z'n eentje in een wei zetten. Of doordat we er 20 in één paddock stoppen. Welzijn heeft vaak niet alléén met trainen of alléén met voeding of alléén met gezondheid te maken. Een gewaarborgd paardenwelzijn is gebaseerd op een complex van factoren, waarbij huisvesting, gezondheid, voeding en training allemaal een hoofdrol spelen.

Op de volgende pagina's vindt u een groot aantal beroepssituaties die rechtstreeks ontleend zijn aan de praktijk. Hoewel de omstandigheden van deze beroepssituaties steeds complex zijn (meerdere paardenhouderijaspecten zijn gelijktijdig in het geding), hebben alle casussen één centrale problematiek: paardenwelzijn. Het is aan de student om telkens op zoek te gaan naar een passend antwoord op de problematiek die in de casus wordt beschreven. Door literatuurstudie en onderzoek komt de student met een oplossing die recht doet aan zowel de blauwdruk van het paard als het gebruiksdoel van de mens. Soms zijn meerdere antwoorden goed, soms is er maar één passende benadering.

Het is aan de docent om zijn student in dit proces te begeleiden. Oriëntatie op het centrale thema – paardenwelzijn – is daarbij het primaire aandachtspunt.

12. AANSLUITING BIJ ONDERWIJSSTRUCTUUR HBO

De competenties die in HBO opleidingen gebruikt worden (de Dublin-descriptoren) zijn algemene beroepscompetenties, waaraan de opleiding zelf de inhoudelijke kant van de opleiding kan koppelen. De competenties zijn beschreven op het niveau van een gediplomeerde HBO-er. Het spreekt voor zich dat er gedurende de opleiding een opbouw waarneembaar moet zijn, in de mate waarin de HBO student aan de HBO competenties voldoet.

De competenties voor het HBO zijn¹¹:

1. **Brede professionalisering:** wil zeggen dat de afgestudeerde aantoonbaar is toegerust met actuele kennis die aansluit bij recente (wetenschappelijke) kennis, inzichten, concepten en onderzoeksresultaten en recente (internationale) ontwikkelingen in het beroepenveld teneinde zich te kwalificeren voor:
 - het zelfstandig uitvoeren van de taken als beginnend beroepsbeoefenaar.
 - het zelfstandig functioneren binnen een arbeidsorganisatie.
 - het vormgeven aan zijn eigen professionalisering.
2. **Multidisciplinaire integratie:** integratie van kennis, inzichten, houdingen en vaardigheden van verschillende inhoudelijke vakdisciplines.
3. **(Wetenschappelijke) toepassing:** toepassen van uit onderzoek (fundamenteel en toegepast) beschikbare inzichten, theorieën en concepten en onderzoeksresultaten bij vraagstukken waar afgestudeerden in hun beroepsuitoefening mee geconfronteerd worden.
4. **Transfer en brede inzetbaarheid:** toepassen van kennis, inzichten en vaardigheden in uiteenlopende beroepssituaties.
5. **Creativiteit en complexiteit in handelen:** definiëren en analyseren van vraagstukken waarvan het probleem op voorhand niet duidelijk is en waarvoor geen standaardprocedures van toepassing zijn.
6. **Probleemgericht werken:** het zelfstandig definiëren en analyseren van complexe probleemsituaties in de beroepspraktijk, op basis van relevante kennis en (theoretische) inzichten, (nieuwe) oplossingsstrategieën ontwikkelen en toepassen en de effectiviteit van nieuwe oplossingen beoordelen.
7. **Methodisch en reflectief denken en handelen:** het stellen van realistische doelen, eigen werkzaamheden planmatig aanpakken en reflecteren op eigen beroepsmatig handelen, op basis van het verzamelen en analyseren van relevante informatie.
8. **Sociaalcommunicatieve bekwaamheid:** communiceren en samenwerken in een multiculturele omgeving, internationale omgeving en een multidisciplinaire omgeving en het voldoen aan de eisen die het participeren in een arbeidsorganisatie stelt.
9. **Basiskwalificering voor managementfuncties:** eenvoudige leidinggevende en managementtaken uitvoeren.
10. **Besef van maatschappelijke verantwoordelijkheid:** ontwikkelen van begrip betrokkenheid bij ethische, normatieve en maatschappelijke vragen in de beroepspraktijk.

¹¹ Gebaseerd op de HBO competenties geldend voor schooljaar 2010 - 2011

13. OPBOUW SHOWCASES HBO

De handreikingen voor het HBO worden gegeven door middel van showcases. De opzet van de showcases is bedoeld om inspiratie te bieden voor de docent om het thema welzijn te integreren in het onderwijs dat aangeboden wordt.

Omdat ieder HBO het onderwijs op eigen wijze vormgeeft, zijn de handreikingen algemeen van aard. Zo kunnen ze gemakkelijk aangepast worden aan de werkwijze die de opleiding hanteert. Of er nu gewerkt wordt vanuit traditionele lessen en instructies, of vanuit leerarrangementen, thema's of beroepssituaties, de showcase kan door docenten altijd passend gemaakt worden, naar eigen inzicht.

Indien de HBO student bepaalde basiskennis en/of -vaardigheden mist, kan deze gebruik maken van het HBO deel van dit document om daar inspiratie op te doen om zich de betreffende kennis en/of vaardigheden eigen te maken.

De showcase heeft een vaste structuur. Hierin komen telkens dezelfde uitgangspunten terug. De showcase is ontworpen naar aanleiding van de tien HBO competenties. Hierbij zijn onderwerpen uit de actualiteit als inspiratie gebruikt om te laten zien hoe het onderwerp paardenwelzijn in het HBO onderwijs geïntegreerd kan worden.

De showcase is opgebouwd uit:

Competentie - Context - Ongewenste situatie - Opdracht - Beroepsproduct.

Verder wordt in een schema aangegeven:

Centrale vraag - Onderwerpen - Deelvragen - Extra aandachtspunten.

De showcase wordt afgesloten met een omschrijving van het eindniveau.

14. UITWERKING SHOWCASES HBO

14.1 Passende paarden fokken

Onderwerpen: Fokkerij, management

Competentie:

6. **Probleemgericht werken:** het zelfstandig definiëren en analyseren van complexe probleemsituaties in de beroepspraktijk, op basis van relevante kennis en (theoretische) inzichten, (nieuwe) oplossingsstrategieën ontwikkelen en toepassen en de effectiviteit van nieuwe oplossingen beoordelen.

Context:

Beleidsmedewerker FNRS.

Ongewenste situatie:

De beleidsmedewerker van de FNRS heeft in een recente wetenschappelijke studie gelezen dat de geschiktheid van sommige manegepaarden en -pony's verband kan houden met het feit dat ze structurele lichamelijke ongemakken hebben. Juist doordat ze stijf en globaal pijnlijk zijn, stellen ze weinig eisen aan hun berijder. Ze bokken

niet, gaan er niet vandoor en doen braaf het eenvoudige werk dat wordt gevraagd. Deze situatie wordt waarschijnlijk mede in de hand gewerkt doordat de FNRS-manegebedrijven grote moeite hebben om paarden te vinden die passen bij het zeer lage rijkunstige niveau van hun klanten. Terwijl er in Nederland genoeg stamboeken zijn die passende paarden zouden moeten kunnen leveren.

Opdracht:

Ontwikkel een actieplan om op langere termijn een structureel aanbod van mentaal en fysiek geschikte manegepaarden te garanderen.

Beroepsproduct:

Afstudeerscriptie met een complete opzet voor een taskforce bestaande uit de relevante Nederlandse stamboeken enerzijds en de FNRS anderzijds.

Centrale vraag:	Onderwerpen	Deelvragen	Extra aandachtspunten
De beleidsmedewerker moet de belangen van de FNRS-maneges en van fokkerij organisaties stroomlijnen tot wederzijdse stimulering en synergie.	Fokkerij	Welke stamboeken komen in aanmerking op grond van exterieur en gedrag van hun paarden?	Zoek naar de gemene delers van passende paarden en pony's.
	Management	Hoe leren fokkers en manegehouders de belangen van een ander te zien als voordeel van zichzelf?	Ontwikkel stimuli en voordelen waarmee fokkers en eigenaren zich kunnen onderscheiden. Creëer de structuur van een productiekolom waarbij elke eenheid waarde toevoegt.

Eindniveau:

De student begrijpt dat er bruggetjes moeten worden geslagen tussen de producenten (fokkers) en gebruikers (manegebedrijven) van paarden en pony's met een natuurlijke will to please. Hij/zij ontdekt dat waardetoevoeging hierbij essentieel is en dat zowel fokkers als gebruikers een aandeel moeten leveren. De student is in staat om aan stamboekzijde een infrastructuur te bouwen met mogelijkheden om op keuringen en in bruikbaarheidproeven de geschikte fokdieren te identificeren en te belonen. Hij/zij bedenkt dat manegebedrijven hun aandeel kunnen leveren middels een landelijke competitie voor 'passende paarden' met spelelementen uit de metingen van de emoties en het sociale gedrag van paarden.

14.2 Paardrijden is plezier voor twee

Onderwerpen: Gezondheid, Management

Competentie:

9. **Basiskwalificering voor managementfuncties:** eenvoudige leidinggevende en management-taken uitvoeren.

voor gebruik. Klanten beginnen vragen te stellen over het welzijn van de paarden en pony's waarop zij rijden.

Context:

Bedrijfsleider van een groot manegebedrijf.

Opdracht:

Ontwikkel een managementtool waardoor de geregelde inzetbaarheid van manegepaarden en pony's én hun welzijn worden gegarandeerd.

Ongewenste situatie:

Vergeleken met sportpaarden, worden betrekkelijk veel manegepaarden definitief ongeschikt

Beroepsproduct:

Inzetprotocol en welzijnsmonitor.

Centrale vraag:	Onderwerpen	Deelvragen	Extra aandachtspunten
De bedrijfsleider moet acute probleemgevallen identificeren en oplossen.	Gezondheid	Hoe laat de natuurlijke bewegingsvorm van de manegepaarden zich vaststellen?	Onderscheid maken tussen pijn/ongemak en de 'eigen' manier van bewegen.
Structureel moet hij balans aanbrengen tussen inspanning en rust.	Management	Welke parameters zijn bepalend voor de belastingscapaciteit?	Opstellen van een health check. Bepalen van leeftijd, veterinaire voorgeschiedenis, persoonlijke kenmerken.

Eindniveau:

De student heeft zich bekwaamd in sommige aspecten van verandermanagement en vindt oplossingen voor de acute problematiek. Hij/zij weet specialisten in te schakelen, maar ontwikkelt ook de expertise en verzamelt de kennis om problemen in eigen huis op te lossen en te voorkomen. Hij/zij stelt op paardenmaat gesneden schema's op van werk en rust en ontwikkelt een probleem-voorkomende welzijnsmonitor. De student creëert transparantie, zodat de welzijnsinspanningen inzichtelijk zijn voor de klanten. Hij/zij begrijpt dat publicitair en promotioneel voordeel kan worden behaald door kansen te benutten.

14.3 Bereden is niet hetzelfde als getraind

Onderwerpen: Gezondheid, Basiskennis paard, Management

Competentie:

4. **Transfer en brede inzetbaarheid:** toepassen van kennis, inzichten en vaardigheden in uiteenlopende beroepssituaties.

Opdracht:

Ontwikkel een voorbereidend trainingsschema, waardoor de paarden fit aan het schooljaar beginnen en de student een goed inzicht heeft in de persoonlijke kenmerken en basale fitheid van zijn/haar paard.

Context:

Stalmeester van de Nederlandse Hippische Beroepsopleidingen.

Beroepsproduct:

Trainingsschema en persoonlijk paard-protocol.

Ongewenste situatie:

Nadat de schoolpaarden zijn teruggekeerd van een lange vakantie, treden aan het begin van het schooljaar relatief veel blessures op.

Centrale vraag:	Onderwerpen	Deelvragen	Extra aandachtspunten
Welke beginarbeid moet een volwassen, geschoold paard verrichten om een intensievere periode van training goed te doorstaan?	Gezondheid	Hoe leiden inspanning en rust tot supercompensatie?	Doen van nulmetingen, bepalen van een goede trainingsopbouw, meten van veranderingen, aandacht voor tijdsplanning.
	Basiskennis paard	Wanneer is er voldoende basisconditie aangelegd? Welke kenmerken behoren tot het relevante persoonlijk paardprofiel en wat is hun betekenis voor de training.	De natuurlijke uitgangspunten van het paard goed beschrijven, paard heel goed leren kennen.
	Management	Overdracht van relevante kennis van de ene verantwoordelijke op de andere.	De mens is altijd verantwoordelijk, ook als hij niet de enige verantwoordelijke is.

Eindniveau:

De student heeft een doorlopend verantwoordelijkheidsbewustzijn ontwikkeld, zodat het welzijn is gewaarborgd, ook als meer mensen bij één paard betrokken zijn. Hij/zij creëert tools om paarden optimaal persoonlijk te beschrijven en om te komen tot monitoring en verantwoorde besluitvorming. De student brengt een transparant protocol tot stand, dat door alle betrokkenen kan worden ingezien en aangevuld.

14.4 De vinger op de zere plek

Onderwerpen: Gezondheid, Management

Competentie:

8. Sociaalcommunicatieve bekwaamheid:

communiceren en samenwerken in een multiculturele omgeving, internationale omgeving en een multidisciplinaire omgeving en het voldoen aan de eisen die het participeren in een arbeidsorganisatie stelt.

Context:

Chef-pikeur van een entrainement.

Ongewenste situatie:

Op een groot draversentrainement vallen regelmatig veelbelovende paarden uit met blessures

van verschillende aard. Te vaak komt het voor dat paarden niet het volledige seizoen beschikbaar zijn en/of uitvallen voor het beoogde piekmoment.

Opdracht:

Ontwikkel een paardenvolgsysteem, waardoor problemen vroegtijdig worden gesignaleerd en het trainingsprogramma bijtijds kan worden bijgesteld. Dit logboek moet voor alle betrokkenen toegankelijk en bedienbaar zijn.

Beroepsproduct:

Een training- en welzijnmonitor.

Centrale vraag:	Onderwerpen	Deelvragen	Extra aandachtspunten
Welke acties moeten worden ondernomen om direct te kunnen reageren op sluimerende problemen?	Gezondheid	Welke meetbare kenmerken dienen als indicatoren van welzijn en fitheid? Welke gedragskenmerken zijn hierbij relevant?	Het is essentieel om de basistoestand van elk individueel paard in beeld te brengen en metingen gedurende de hele trainingsperiode in beeld te brengen.
	Management	Hoe worden kennis en ervaring aan alle betrokkenen ontsloten?	Maak steeds onderscheid tussen het eigene en het afwijkende. Hanteer technieken en systemen die voor alle betrokkenen bruikbaar zijn.

Eindniveau:

De student begrijpt dat niet de waarneming op zich indicatief is voor het bestaan of ontstaan van een probleem, maar de waarneming in vergelijking met het normale beeld. De student neemt het persoonlijk profiel van het paard als uitgangspunt en kan daardoor verschijnselen beter interpreteren. Naast objectieve metingen is vooral een continue, gedetailleerde observatie van het gedrag van het paard een betrouwbare indicator. De student begrijpt dat die betrouwbaarheid toeneemt als alle betrokkenen een scherp beeld hebben van het persoonlijke profiel van het paard. Hij/zij heeft een systeem ontwikkeld, waardoor alle betrokkenen de normaalwaarden van het paard kennen, zodat vroegtijdig kan worden vastgesteld dat er iets niet in orde is.

14.5 De naam zegt het al: weke delen

Onderwerpen: Gezondheid, Kennisoverdracht

Competentie:

10. Besef van maatschappelijke verantwoordelijkheid: ontwikkelen van begrip betrokkenheid bij ethische, normatieve en maatschappelijke vragen in de beroepspraktijk.

Context:

Docent paardensport/paardenhouderij.

Ongewenste situatie:

Op eventing stallen is sprake van een behoorlijk groot percentage blessures. Opvallend is dat veel veterinaire problemen te maken hebben met

weke delen. Met name buigpezen blijken een achilleshiel te zijn.

Opdracht:

Ontwikkel een lesprogramma waardoor studenten leren hoe ze – als toekomstig ruiter en als toekomstig verzorger – op zowel de korte als de lange termijn kunnen voorkomen dat een groot aantal eventingpaarden uitvalt vanwege problemen aan de weke delen.

Beroepsproduct:

Een lesprogramma voor hippische opleidingen.

Centrale vraag:	Onderwerpen	Deelvragen	Extra aandachtspunten
Wat is noodzakelijk om blessures aan de weke delen van eventingpaarden te voorkomen of vroegtijdig te signaleren?	Gezondheid	Welke factoren spelen een rol bij het ontstaan en verergeren van blessures aan de weke delen van eventingpaarden?	Analyseer de balans tussen de trainingsprikkels en overmatig/overbodig letselrisico. Schenk hierbij aandacht aan de bodem.
	Kennisoverdracht	Hoe raken leken vertrouwd met specialistische veterinaire kennis?	Leer studenten om uit te gaan van de normale toestand van het paard en belang toe te kennen aan de verschillen. Betrek de relevante elementen van EHBO erbij.

Eindniveau:

Met zijn/haar lesprogramma inspireert de student andere studenten ertoe om zich te verdiepen in de balans tussen trainingsbelasting en blessurerisico. Hij/zij leert studenten de symptomen van een beginnende blessure aan de weke delen te herkennen en hij/zij leert studenten welke actie zij moeten ondernemen, ook nog voordat een dierenarts het betreffende paard heeft behandeld.

14.6 De heilige oorlog beëindigd

Onderwerpen: Vakkennis over rijkunst, Sociale vaardigheden, Evenementen organisatie

Competentie:

1. **Brede professionalisering:** wil zeggen dat de afgestudeerde aantoonbaar is toegerust met actuele kennis die aansluit bij recente (wetenschappelijke) kennis, inzichten, concepten en onderzoeksresultaten en recente (internationale) ontwikkelingen in het beroepenveld teneinde zich te kwalificeren voor:

Context:

Organisator van een FEI-symposium over trainingsmethoden.

Ongewenste situatie:

Het FEI-dressuurcomité en het dagelijks bestuur van de FEI krijgen regelmatig klachten uit twee verschillende kampen. Enerzijds beklagen vooraanstaande klassieke dressuurruiters en –trainers zich over paardonvriendelijke methodes om

paarden op te leiden. Zij stellen bovendien dat de moderne trainingsmethoden niet in lijn zijn met de Skala der Ausbildung die de FEI nota bene zelf heeft aanvaard als universele leidraad voor de africhting en beoordeling van dressuurpaarden. Anderzijds krijgen de beide FEI-lichamen regelmatig klachten van dressuurruiters en –trainers, die – naar hun mening ten onrechte – op het voorterrein worden gestoord door officials die aanmerkingen maken over de toegepaste rijmethode. Ook sommige omstanders zouden zich misdragen door hinderlijk foto's en video-opnamen te maken.

Beroepsproduct:

Een symposium met relevante praktische en theoretische bijdragen over de verschillende trainingsmethoden.

Centrale vraag:	Onderwerpen	Deelvragen	Extra aandachtspunten
Hoe kan op FEI niveau zuiver inhoudelijk en vakmatig worden gediscussieerd over trainingsmethodes?	Vakkennis over rijkunst.	Wat zijn de overeenkomsten en de verschillen tussen de rijmethodes?	Verdieping in de herkomst van methodes, verdieping in biomechanica en de expressie van ongemak en welzijn.
	Sociale vaardigheden.	Hoe kunnen tegenstrijdige begrippen opbrengen voor elkaar?	Ontwikkel de houding om te registreren, niet te waarden.
	Evenementen organisatie.	Hoe sluiten theorie en praktijk op elkaar aan?	Organiseer de confrontatie van theorie en praktijk.

Eindniveau:

Met zijn symposium brengt de student twee partijen met elkaar in gesprek die zich tot nu toe voornamelijk afzonderlijk hebben ontwikkeld. De student gaat voorbij aan vijanddenken en kijkt strikt feitelijk naar de materie. Hij/zij stuurt op hoofdzaken en overeenkomsten en brengt de discussie voorbij starheden en twistpunten. De student heeft zich verdiept in de historie en ontwikkeling van de rijkunst en kent de relevante biomechanische studies naar beweging in het algemeen en africhting onder het zadel in het bijzonder. Hij/zij heeft ook kennis van de communicatie van het paard, met name de beoordeling van de mate waarin een paard een happy athlete is. De student is in staat om specialisten op de hier genoemde terreinen aan tafel te brengen met opinion leaders van de klassieke en de moderne stroming. Hij/zij neemt de praktijk van het africhten als leidraad en hij/zij beschouwt de theorie als ondersteunende verklaring.

14.7 Zadelmak maken (niet) voor beginners

Onderwerpen: Paardengedrag en communicatie, Leervermogen paard, Veiligheidsmanagement

Competentie:

2. **Multidisciplinaire integratie:** integratie van kennis, inzichten, houdingen en vaardigheden van verschillende inhoudelijke vakdisciplines.

Context:

Expert zadelmak maken.

Ongewenste situatie:

Steeds meer fokproducten worden niet als veulen reeds verkocht, maar blijven in bezit van de fokker en gaan de opfok in. In een KWPN-regio

hebben zich de afgelopen tijd problemen voorgedaan met het zadelmak maken van de paarden die uit de opfok zijn gekomen. Er zijn ongelukken gebeurd, maar er hebben zich ook complicaties voorgedaan bij de paarden. De voorzitter van de betreffende regio meent de belangen van zijn leden te behartigen door een expert te vragen om een lezing te geven.

Beroepsproduct:

Lezing over zadelmak maken.

Centrale vraag:	Onderwerpen	Deelvragen	Extra aandachtspunten
Welke randvoorwaarden zijn verbonden aan het zadelmak maken van paarden?	Paardengedrag en communicatie.	Welke ervaringen moet het paard hebben opgedaan voorafgaand aan het zadelmak maken?	Handling op jonge leeftijd heeft blijvend effect op de emoties van het paard. Er is dynamiek tussen de emoties van mens en paard. Een paard leert alleen zonder stress.
Wanneer kan dit in eigen beheer plaatsvinden, in welke gevallen moet dit worden uitbesteed?	Leervermogen paard. Veiligheidsmanagement.	Wat is de benodigde expertise van de betrokkenen? Welke trainingsomstandigheden zijn noodzakelijk, c.q. bevorderlijk?	Doseer nieuwe prikkels, wees consequent en herhaal nieuwe oefeningen. Denk vooruit. Optimale accommodatie en bekwaam personeel zijn noodzakelijk.

Eindniveau:

De student heeft fundamentele kennis opgedaan over het natuurlijke gedrag en het leervermogen van het paard. Hij/zij begrijpt dat het ontwikkelen van het sociale gedrag, het opbouwen van vertrouwen en het voorkomen van vluchtreacties een goede leeromgeving creëren voor het paard. Hij/zij realiseert zich dat het proces van zadelmak maken zich richt naar het specifieke karakter van het individuele paard. De student kan de randvoorwaarden benoemen waaraan de accommodatie dient te voldoen. Hij/zij begrijpt dat deze niet alleen betrekking hebben op de veiligheid voor mens en paard, maar ook op het optimaliseren van een rustige leeromgeving. De student kan tevens verwoorden aan welke minimale eisen het personeel dient te voldoen. Ruiters en begeleiders moeten het paardengedrag kunnen lezen, escalaties voorkomen en een leidende, vertrouwenwekkende rol kunnen vervullen. De student kan de omstandigheden waaronder eigenaren zelf hun paarden verantwoord zadelmak kunnen maken onderscheiden van situaties waarin de eigenaar dit werk beter kan uitbesteden. De student kan al deze kennis over het zadelmak maken overbrengen op een geïnteresseerd publiek.

14.8 Te paard in het krachthonk

Onderwerpen: Inspanningsfysiologie, Voeding, Gedrag en leervermogen

Competentie:

3. (Wetenschappelijke) toepassing: toepassen van uit onderzoek (fundamenteel en toegepast) beschikbare inzichten, theorieën en concepten en onderzoeksresultaten bij vraagstukken waar afgestudeerden in hun beroepsuitoefening mee geconfronteerd worden.

Context:

Eigenaar van een springstal.

Ongewenste situatie:

Een springstal koopt zijn paarden aan als deze nog zeer jong zijn. Bij de selecties tijdens het vrij springen is sterk gelet op de manier van springen en de voorzichtigheid, omdat vermogen nu eenmaal het moeilijkste is in te schatten. Als de paarden vijf, zes jaar oud zijn, lijken ze wat moeite te hebben met de hogere hindernissen. Het rendement van de springstal komt in het gedrang.

Beroepsproduct:

Schema voor systematische krachttraining.

Centrale vraag:	Onderwerpen	Deelvragen	Extra aandachtspunten
Welke trainingsprikkelers doen de spierkracht toenemen zonder dat het blessure risico groter wordt?	Inspanningsfysiologie	Welke dressuuroefeningen doen een extra beroep op spierkracht? Welke springoefeningen kunnen een bijdrage leveren? Wanneer krijgt het paard rust en welke vorm neemt deze herstelperiode aan?	Gerichte training zorgt voor gerichte spieropbouw. Gerichte training betekend niet steeds dezelfde oefening doen.
	Voeding	Welke voeding speelt een rol?	Pas de soort en de hoeveelheid voeding aan op de intensiteit van de training.
	Gedrag en leervermogen.	Welke rol speelt het vertrouwen van het paard?	Geef het paard geen reden om het vertrouwen te verliezen. Hou het paard te alle tijde mentaal ontspannen.

Eindniveau:

De student beschikt over fundamentele kennis van inspanningsfysiologie. Hij/zij kan het verband leggen tussen de verschillende spiertypes en de training. De student is in staat om verschillende oefeningen te ontwikkelen op verschillende accommodaties/terreinen, met en zonder hindernissen. Vooral bij het gebruik van 'lijntjes' met series hindernissen weet hij/zij de moeilijkheidsgraad goed te doseren en de fysieke en mentale inspanning op te bouwen op basis van de vorderingen van het paard. De student wisselt momenten van piekbelasting af met perioden van rust en herstel. De student stuurt op het behoud van de mentale ontspanning tijdens de toename van de fysieke inspanning.

14.9 Trainen gaat stapje voor stapje

Onderwerpen: Inspanningsfysiologie, Paardengedrag, Voeding

Competentie:

5. Creativiteit en complexiteit in handelen:

definiëren en analyseren van vraagstukken waarvan het probleem op voorhand niet duidelijk is en waarvoor geen standaardprocedures van toepassing zijn.

Context:

Bondscoach endurance.

Ongewenste situatie:

De regionale endurance-trainers hebben alarm geslagen. Veel amateurruiters blijken niet in

staat om hun paarden op een adequate wijze voor te bereiden op wedstrijden. Zij moeten hun deelname vaak afzeggen omdat hun paarden niet fit zijn. De symptomen: vermoeid, verhoogde hartslag in rust en verminderde eetlust. De regio-trainers doen een beroep op de bondscoach om met een voorlichtingsprogramma te komen.

Beroepsproduct:

Voorlichtingsprogramma.

Centrale vraag:	Onderwerpen	Deelvragen	Extra aandachtspunten
Hoe kan in een sport waarin conditieopbouw centraal staat worden voorkomen dat paarden overtraind raken?	Inspanningsfysiologie	Welke rol speelt de fysieke load? Welke rol speelt de periode van herstel?	Beperk de inspanningsfysiologie tot het gebied waarnaar het paard zich kan aanpassen.
	Paardengedrag	Welke meetbare indicatoren zijn van belang en welke gedragsaspecten zijn daarnaast ook indicatief?	Stel vast hoe lang supercompensatie duurt en houdt daar rekening mee tijdens herstelperiodes. Ga (ook qua gedrag) uit van de normaalwaarden van het paard.
	Voeding	Wat is de optimale voeding?	Denk aan variatie. Volg de energiebehoefte.

Eindniveau:

De student beheerst de theorie en de praktijk van duurtraining. Hij/zij heeft fundamentele kennis opgebouwd van inspanningsfysiologie. De student begrijpt het proces waardoor voor sommige enduranceruiters de duurtraining een valkuil wordt. Juist omdat zij hun paarden veel uithoudingsvermogen willen geven, overtrainen zij hen. De student is in staat om ruiters bij te brengen hoe zij de trainingsload beperken tot het adaptatievermogen. Ook kan hij/zij uitleggen hoe supercompensatie in z'n werk gaat en hoe lang de herstelperiodes moeten duren.

14.10 Fit te paard

Competentie:

7. Methodisch en reflectief denken en handelen: het stellen van realistische doelen, eigen werkzaamheden planmatig aanpakken en reflecteren op eigen beroepsmatig handelen, op basis van het verzamelen en analyseren van relevante informatie.

Context:

Manager manegebedrijf.

Ongewenste situatie:

Vanuit een artikel in een bekend paardenblad over fitheid van de ruiter wordt er op een groot manegebedrijf in de randstad meegewerkt aan een fitheidstest voor ruiters. De uitkomsten van

de test zijn voor een groot deel van de deelnemers best confronterend. Ook de manager van het bedrijf is verrast door het feit dat veel van zijn klanten niet fit genoeg blijken te zijn om enkele minuten achtereen te kunnen galopperen. De onderzoeker die namens dit paardenblad de testen heeft uitgevoerd legt aan de manager uit dat de fitheid van de ruiter van groot belang is voor het welzijn van de paarden. De manager kan zich dat goed voorstellen en gaat aanleiding hiervan aan de slag, om beleid op te stellen hoe er in de lessen bijgedragen kan worden aan een verbetering van de fitheid van de manegeruiters.

Beroepsproduct:

Beleidsnotitie fitheid ruiter.

Centrale vraag:	Onderwerpen	Deelvragen	Extra aandachtspunten
Hoe kan de manege bijdragen aan de fitheid van de ruiter?	Inspanningsfysiologie paard en mens	Welke activiteiten dragen bij aan ruitersfitheid? Welke invloed heeft (over)gewicht van de ruiter op het welzijn van het paard? Welke meetbare indicatoren zijn van belang (zowel mens als paard)?	Stel vast wat de reikwijdte is van de verantwoordelijkheid van het manegebedrijf. Stel vast wat de relatie is tussen rijvaardigheid, fitheid van de ruiter en het gewicht van de ruiter en het welzijn van het paard. Ga uit van de normaalwaarden.

Eindniveau:

De student heeft kennis van inspanningsfysiologie van paard en ruiter en is in staat een goed plan te maken dat aansluit bij de doelstellingen van de manege. De student begrijpt waarom fitheid van de ruiter invloed heeft op het welzijn van het paard en kan dit ook voor derden inzichtelijk maken. De student kan dit ook toepassen op zijn eigen handelen en kan daarbij reflecteren op zijn eigen handelen ten aanzien van fitheid.

14.11 Het paard als trainingspartner

Competentie:

3. (Wetenschappelijke) toepassing: toepassen van uit onderzoek (fundamenteel en toegepast) beschikbare inzichten, theorieën en concepten en onderzoeksresultaten bij vraagstukken waar afgestudeerden in hun beroepsuitoefening mee geconfronteerd worden.

Context:

De paardencoach/trainer.

Ongewenste situatie:

Uit recent onderzoek is gebleken dat het paard de laatste vijf jaar steeds meer wordt ingezet als partner in managementtrainingen, teamtrainingen en coachingsessies. Vanaf 2007 is er een toename van een dergelijk aanbod van 67% waargenomen (Geerling, 2011).

De paarden worden tijdens dergelijke sessies geconfronteerd met deelnemers die in de meeste gevallen niets van paarden weten. Hierdoor

ontstaan regelmatig situaties waarbij de kans bestaat dat het paard benaderd wordt op een wijze die het niet begrijpt, waardoor de kans op stress hoog is. De stichting Aaizoo (Animal Assisted Interventions in Zorg Onderzoek en Onderwijs), die hier onderzoek naar heeft laten doen, heeft een ervaren paardencoach/trainer gevraagd een adviesomschrijving te formuleren over op welke wijze de paarden voorbereid (getraind) kunnen worden op dit specifieke werk en om een onderbouwd artikel te schrijven over welke paarden hiervoor het meest geschikt zijn.

Beroepsproduct:

Een adviesomschrijving voor training van coach- en trainingspaarden. Een artikel over welke paarden geschikt zijn om in te zetten bij paardondersteunde interventies het verzamelen en analyseren van relevante informatie.

Eindniveau:

De student heeft inzicht in wat van het paard gevraagd wordt gedurende trainings- en coachingsessies met groepen en individuen. De student is in staat om op basis van zijn kennis over het natuurlijk gedrag van paarden en het gedrag van mensen zonder ervaring met paarden een risklog te maken en op basis daarvan conclusies te trekken wat de aandachtspunten zijn voor de selectie van paarden voor dit werkveld, evenals de training die de paarden zouden moeten ondergaan.

Centrale vraag:	Onderwerpen	Deelvragen	Extra aandachtspunten
Hoe kan een paard getraind worden om bestand te zijn tegen groepen mensen zonder ervaring met paarden, die met het paard gaan werken?	Paarden-gedrag	Welke rol speelt het vluchtgedrag en kuddegedrag? Welke meetbare indicatoren zijn van belang en welke gedragsaspecten zijn daarnaast ook indicatief?	Bekijk of karakter en rassen van invloed zijn voor deze beroepscontext. Bekijk of stress te meten is d.m.v. hartslagmeting.
	Leerprincipes	Wat is de invloed van habituatie en conditionering in deze beroepscontext?	Ga na of paarden daadwerkelijk hiervoor te trainen zijn en of dit wenselijk is.

15. TOT SLOT

Met veel enthousiasme en gedrevenheid heeft de projectgroep gewerkt aan dit document. Het onderwerp welzijn en training is bij de projectgroep op deze manier werkelijk gaan leven. Gaandeweg het werken aan dit document hebben de projectgroepleden ervaren dat het onderwerp dierenwelzijn en het trainen van paarden met zeer veel thema's en discussies raakvlakken heeft. De kunst was, dit zo in te kaderen dat het uitgewerkt kon worden tot concrete showcases die bruikbaar zijn voor het huidige onderwijs, maar daarnaast de docenten ook inspireren en uitdagen om het belangrijke thema dierenwelzijn in relatie tot training in het onderwijs te verankeren. De projectgroep wenst de gebruikers dan ook veel plezier met dit document!

April, 2011

BIJLAGEN

Bijlage I: Bronnenlijst MBO

Gezondheid:

1. Breukink, J.H.(2007). Gezondheid en ziekte bij paarden. Nederland: Tirion Natuur
2. Muiswinkel van, K. en Daalen van, T.(2010). Van Hoofd tot staart. Nederland: BIT
3. Hannes, C. (2008). Gebitsverzorging bij paarden. Nederland: Forte
4. Offereins, E.(2005). Paardebenen. Nederland: Almere : EquiCare
5. Offereins, E. en Hartog den, P. en Stolk, P. (2010). EHBO Paard. Nederland: KNHS
6. Hermens, E. (2005). Paard en gezondheid, Basiskennis en EHBO. Nederland: Reed business
7. Hermens, E. (2005). Paard en gezondheid 2, Huid, haar en hoeven. Nederland: Reed business
8. Hermens, E. (2005). Paard en gezondheid 3, Kreupelheid en revalidatie. Nederland: Reed business
9. Rose, M.(2000).Handboek voor de stalmeester. Nederland: Tirion Uitgevers
10. Pavord, T. (2011). Handboek Paarden Ziekten. Nederland: Veltman uitgevers B.V

Training:

11. Voest, E. (2006). Handleiding Grondwerk. Nederland
12. Voest, E.(2008). Handleiding Dubbele lange lijnen. Nederland
13. Voest, E. (2005). Handleiding Loswerken. Nederland
14. Higgins,G. en Martin,S. (2009).Hoe beweegt uw paard?. Nederland
15. Budiansky, S. (2002). De aard van het Paard. Nederland: Het Spectrum
16. Marlin, D. en Nankervis, K. (2002).Equine exercise physiology. United Kingdom: Blackwell Science
17. Haanstra, L. (2000). Longeren met Lammert Haanstra. Nederland: Tirion Natuur
18. Funnell, P.(2004). Trainen van het jonge paard. Nederland: Veltman Uitgevers
19. Radtke, S. (2005). Klassieke dressuur. Nederland: Tirion Uitgevers
20. Dekker, T. (2006). Het zadelboek. Nederland
21. Martin, S. (2008).Een sterkere rug in 15 minuten. Nederland: Tirion Uitgevers
22. Heuschmann, G. (2008).Dressuur onder vuur. Nederland: Tirion natuur
23. Bartels, T. en Bartels, J. (2010).Bewuster paardrijden. Nederland: Tirion Pegasus
24. Bowen, J. en Bayley. L. (2006). Springen met uw paard. Nederland: Veltman uitgevers
25. Naber – Lozeman, A. en Nieuwendijk, S. (2004). Basisboek Eventing. Nederland: Tirion Natuur
26. KIGO Project Match en Mismatch(2011) <http://www.ontwikkelcentrum.nl/matchmismatch/>

Gedrag:

27. Budiansky, S. (2002). De aard van het Paard. Nederland: Het Spectrum
28. Mills, D. en Nankervis, K. (2007). Het gedrag van het paard. Nederland: Tirion Natuur
29. Ontwikkelcentrum. Het paard en zijn oorsprong. Nederland
30. Ontwikkelcentrum. Omgang en gedrag. Nederland
31. Ontwikkelcentrum. Omgang en gedrag opdrachten. Nederland

>> vervolg Bijlage I: Bronnenlijst MBO

Voeding:

32. Ellis, A. (2004). Paard en Voer. Nederland: Roodbont
33. Ontwikkelcentrum. De liefde gaat door de maag. Nederland
34. Ontwikkelcentrum. De liefde gaat door de maag Pathologie. Nederland
35. Praktijkonderzoek Veehouderij (2001). Merries –voeren-veulens: voeding in relatie tot osteochondrose. The Netherlands: WUR.
36. Frape, D. (2010). Equine nutrition and feeding , 4th edition. United States of America: Blackwell Publishing.
37. Offereins, E (1998). Paardentanden. Nederland: Almere : EquiCare

Welzijn:

38. Dierendonck van, M. (2006). The importance of social relationships in horses. Nederland: Universiteit van Utrecht
39. Dierendonck van, M. en Laarakker, E. en Voest, E. (2009). Het Tevreden Paard. Nederland: Fontaine Uitgevers B.V.
40. Ontwikkelcentrum. Verzorging van paard en stal. Nederland
41. Ontwikkelcentrum. Verzorging van paard en stal opdrachten. Nederland
42. Wijk-Jansen, E. Visser Riedstra, K. Verstegen, J. Kortstee, H. (2009). Passie voor Paarden. LEI Wageningen UR, Rapport 2009-024.
43. Ministerie landbouw, natuur en voedselkwaliteit (2007). Nota Dierenwelzijn. [online] cited 12.02.2011, <http://www.verduurzamingvoedsel.nl/files/publicaties/nota-dierenwelzijn.pdf>
44. Raad voor Dierenaangelegenheden (2003). Mogelijke dierenwelzijnproblemen in de paardenhouderij – inventarisatie van mogelijke dierenwelzijnproblemen in de niet-professionele paardenhouderij ten behoeve van de minister van landbouw, natuurbeheer en visserij. [online] cited 12.02.2011, <http://edepot.wur.nl/116337>
45. SRP (2004). Beleidsnotitie paardenhouderij. [online] cited 12.02.2011, <http://edepot.wur.nl/116481>
46. SRP (2009). Welzijn in de sector Paardenhouderij – Plan van aanpak. [online] cited 12.02.2011, <http://www.tinkerstamboek.nl/page6/page2/files/welzijnpaardenhouderij.pdf>
47. SRP (2010). Voortgangsrapportage Welzijn van de Sectorraad Paarden. [online] cited 12.02.2011, <http://www.sectorraadpaarden.nl/voortgangsrapportage.html>
48. Stibbe, G. en Stibbe, C. (2008). Een paard (ver)kopen. Nederland: Fontaine Uitgevers B.V.

Fokkerij:

49. Griffin, J. en Darling, K. (1999). Breeding horses. United Kingdom: Howell Book House
50. Vries de, P. (2005). Paardenfokkerij. Nederland: Tirion Uitgevers

Huisvesting:

51. Pieters, A. ; Vink, I. ; Wolbers, H. (1998). Handboek huisvesting paarden. The Netherlands: Praktijkonderzoek Rundvee, Schapen en Paarden (RP). [online] cited 12.02.2011, <http://www.pv.wageningen-ur.nl/producten/boeken/themaboek/rsp/Themaboek%2033%20-%20Handboek%20Huisvesting%20Paarden.pdf>.
52. Kiley-Worthington, M. (2009). De natuur van het paard. Nederlands: Bloemendal uitgevers

Transport:

53. Ontwikkelcentrum. Harnachement en transport opdrachten. Nederland
54. Ontwikkelcentrum. Harnachement en transport. Nederland
55. Ritter, G., & Reifert, F. (2000). Paarden veilig transporteren. Nederland: Tirion.
56. Van Daalen, T. (2002). Trailerleven. Bit, (87/88), 42-43.
57. Van Daalen, T. (2002). Eng wiebelhokje: belevenissen van een paard in de trailer. Bit, (87/88), 50-53.
58. Van Dijk, D. (2006). Aanschaf van een trailer: kopen is één, schoonhouden twee. Hoefslag, 58 (42), 36-39.
59. Wetsteen, R. en Reitsma, B. (2002). Trailerreis. Bit, (87/88), 55.
60. Rijnders, D. (2006). Laadproblemen. Hoefslag, 58, (42), 10-13.
61. Geyskens, E. (2007). Transport van paarden. Nederland

BIJLAGEN

BIJLAGE II: BRONNENLIJST HBO

Fokkerij

1. Apter, R.C. and Householder, D.D. (1996). Weaning and weaning management of foals: a review and some recommendations. *Journal of Equine Veterinary Science*, 16: 428 - 435.
2. Blanchard, T.L. (2003). *Manual of equine reproduction*, 2nd edition. United States of America: Mosby.
3. Bos, H. (2007). *Paarden houden: fokkerij, exterieur, voeding, huisvesting, gezondheid en welzijn van paarden*. The Netherlands: Cadzand.
4. Bowling, A.T. and Ruvinsky, A. (2000). *The genetics of the horse*. United Kingdom: Wallingford CABI Publishing.
5. Fries, P. de (2000). *Fokkerij*. The Netherlands: Forte Uitgevers.
6. Griffith, J. and Darling, K. (1999). *Breeding horses*. United Kingdom: Howell Book House.
7. Hoffman, R.M., Kronfeld, D.S., Holland, J.L. and Greiwecrandell, K.M. (1995). Pre-weaning diet and stall weaning method influences on stress response in foals. *Journal of Animal Science*, 73: 2922 - 2930.
8. Holland, J.L., Kronfeld, D.S., Hoffman, R.M., Greiwecrandell, K.M., Boyd, T.L., Cooper, W.L. and Harris P.A. (1996). Weaning stress is affected by nutrition and weaning methods. *Pferdeheilkunde*, 12: 257 - 260.
9. Juarbe-Diaz, S.V., Houpt, K.A. and Kusunose, R. (1998). Prevalence and characteristics of foal rejection in Arabian mares. *Equine Veterinary Journal*, 30: 424 - 428.
10. Massey, R.E. (1991). Feeding and Socializing Orphaned Foals. *Veterinary Medicine*, 86: 518 - 525.
11. McCall, C.A., Potter, G.D. and Kreider, J.L. (1985). Locomotor, vocal and other behavioural responses to varying methods of weaning foals. *Applied Animal Behaviour Science*, 14: 27 - 35.
12. McKinnon, A.O., Voss, J.L. (1992). *Equine reproduction*. United States of America: Lea & Febrieger Publication.
13. Moons, C.P.H., Laughlin, K. And Zanella, A. J. (2005). Effects of short-term maternal separations on weaning stress in foals. *Applied Animal Behaviour Science*, 91: 321 - 335.
14. Morel, M.C.G.D. (2008). *Equine reproductive physiology, breeding and stud management*, 3rd edition. United Kingdom: Wallingford CABI Publishing.
15. Morel, M.C.G.D. (2005). *Breeding horses*. United Kingdom: Blackwell Publishing.
16. Muhonen, S., Lonn, M. and Rundgren, M. (2002). The behaviour of foals before and after weaning in groups. *Proceedings of 36th ISAE conference in Egmond aan zee*, The Netherlands 215.
17. Osinga, A. (2000). *Fokken van het Friese paard*, 1st edition. The Netherlands: Schaafsma & Brouwer Grafische Bedrijven van BV. Dokkum.
18. Samper, J.C. (2009). *Equine breeding management and artificial insemination*. United States of America: Saunders.
19. Sponenberg, D.P. (2009). *Equine Color Genetics*, 3rd edition. United Kingdom: Wiley-Blackwell.
20. Waran, N.K., Clarke, N. and Farnworth, M. (2008). The effects of weaning on the domestic horse (*Equus caballus*). *Applied Animal Behaviour Science*, 110: 42 - 57.
21. Warren, L.K., Lawrence, L.M., Parker, A.L., Barnes, T. and Griffin, A. S. (1998). The effect of weaning age on foal growth and radiographic bone density. *Journal of Equine Veterinary Science*, 18: 335 - 346.
22. Weerd, M. de, Oldenbroek, J.K. (2010). *Het paard in Nederland*. [online] cited 12.02.2011, <http://edepot.wur.nl.ezproxy.library.wur.nl/143551>.

Fysiologie ruiter

23. Byström, A., Rhodin, M., von Peinen, K., Weishaupt, M.A., Roepstorff, L. (2009). Basic kinematics of the saddle and rider in high-level dressage horses trotting on a treadmill. *Equine Veterinary Journal*, 41: 280-284.
24. Byström, A., Rhodin, M., von Peinen, K., Weishaupt, M.A., Roepstorff, L. (2010). Kinematics of saddle and rider in high-level dressage horses performing collected walk on a treadmill. *Equine Veterinary Journal*, 42: 340 – 345.
25. Harris, S., Brown, P., (2005). *The Visible Rider (Anatomy in Motion)*. United Kingdom: Trafalgar Square Computer & Audio.
26. Kang, O.D, Ryu, Y.C., Ryew, C.C., Oh, W.J., Lee, C.E., and Kang, M.S. (2010). Comparative analyses of rider position according to skill levels during walk and trot in Jeju horse. *Human Movement Science*, 29: 956-963.
27. Patterson, M., Doyle, J., Cahill, E., Caulfield, B., Persson, U.M. (2010). Quantifying show jumping horse rider expertise using IMUs. *Engineering in Medicine and Biology Society (EMBC), 2010 Annual International Conference of the IEEE*. Roberts, M., Shearman, J. and Marlin, D. (2009). A comparison of the metabolic cost of the three phases of the one-day event in female collegiate riders. *Comparative Exercise Physiology*, 6: 129-135.
28. Von Peinen, K., Wiestner, T., Bogisch, S., Roepstorff, L., van Weeren, P.R., Weishaupt, M.A. (2009). Relationship between the forces acting on the horse's back and the movements of rider and horse while walking on a treadmill. *Equine Veterinary Journal*, 41: 285 – 291.

Gedrag

29. Budiansky, S. (2002). *De aard van het Paard*. The Netherlands: Het Spectrum.
30. Cooper, J.J. and McGreevy, P. (2002) Stereotypic behaviour in the stabled horse: causes, effects and prevention
31. without compromising horse welfare. In: Waran, N. (2002). *The welfare of horses*. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
32. Cooper, J.J. and Albentosa, M.J. (2005). Behavioural adaptation in the domestic horse: potential role of apparently abnormal responses including stereotypic behaviour. *Livestock Production Science*; 92: 177-182.
33. Cooper, J.J. and Mason, G.J. (1998). The identification of abnormal behaviour and behavioural problems in stabled horses and their relationship to horse welfare: a comparative review. *Equine Veterinary Journal; Supplement 27*: 5-9.
34. Goodwin, D. (2002). *Horse Behaviour: Evolution, Domestication and Feralisation*. In: Waran, N. (2002). *The welfare of horses*. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
35. Kiley – Worthington, M. (1999). *The behavior of horses in relation to management and training*. United Kingdom: J.A. Allen & Co.

>> vervolg Bijlage II: Bronnenlijst HBO

36. Hausberger, M., Sondergaard, E. and Martin-Rosset, W. (2007). The horse behaviour and welfare. France: EAAP Scientific Series.
37. Keiper, R.R. (1988). Social interactions of the Przewalski horse (*Equus przewalski* Poliakov, 1881) herd at the Munich zoo. *Applied Animal Behaviour Science*; 33: 89-97.
38. Keiper, R.R. and Keenan, M.A. (1980). Nocturnal activity patterns of feral ponies. *Journal of Mammalogy*; 61: 116-118.
39. Keiper, R.R. and Receveur, H. (1992). Social interactions of free-ranging Przewalski horse in semi-reserves in the Netherlands. *Applied Animal Behaviour Science*; 33: 303-318.
40. Mills, D.S. en McDonnell, S.M. (2005). The domestic horse, the origins, development and management of its behavior. United Kingdom: Cambridge University Press.
41. Mills, D.S. and Nakervis, K.J. (1998). *Equine Behaviour: Principles and Practice*. United Kingdom: Wiley – Blackwell.
42. McDonnell, S. (2003). *A Practical Field Guide to Equine Behaviour: Equid Ethogram*. United Kingdom: Eclipse Press.
43. McGreevy, P. (2004). *Equine behaviour: A guide for veterinarians and equine scientists*. United Kingdom: Saunders.
44. Nicol, C. (1999). Understanding equine stereotypies. *Equine Veterinary Journal; Supplement 28*: 20-25.
45. Nicol, C. (1999). Understanding equine stereotypies. The role of the horse in Europe. *Equine Veterinary Journal; Supplement*: 56-57.
46. Nicol, C.J., Badnell-Waters, A.J., Bice, R., Kelland, A., Wilson, A.D. and Harris, P. A. (2005). The effects of diet and weaning method on the behaviour of young horses. *Applied Animal Behaviour Science*, 95: 205 - 221.
47. Nicol, C.J., Davidson, H.P.D., Harris, P.A., Waters, A.J. and Wilson, A.D. (2002). Study of crib-biting and gastric inflammation and ulceration in young horses. *Veterinary Record*, 151: 658 - 667.
48. Nicol, C.J., Badnell-Waters, A.J. (2005). Suckling behaviour in domestic foals and the development of abnormal oral behaviour. *Animal Behaviour*, 70: 21 - 29.
49. Pereladova, O.B., Sempere, A.J., Soldatova, N.V., Dutov, V.U., Fisenko, G., Flint, V.E. (1999). Przewalski's horse—adaptation to semi-wild life in desert conditions. *Cambridge Journals Online*; 33: 47-58.
50. Williams, J.L, Friend, T.H., Collins, M.N., Toscano, M.J., Sisto-Burt, A. and Nevill, C.H. (2003). Effects of imprint training procedure at birth on the reactions of foals at age six months. *Equine Veterinary Journal*, 35: 127 - 132.
51. Waters, A.J., Nicol, C.J. and French, N.P. (2002). Factors influencing the development of stereotypic and redirected behaviours in young horses: findings of a four year prospective epidemiological study. *Equine Veterinary Journal*, 34: 572 - 579.
52. Waran, N.K. (2001). The social behaviour of horses. In: Keeling, L.J. and Gonyou, H.W. (2001). *Social behaviour in farm animals*. United Kingdom: CAB International.
53. Warring, G.H. (2003). *Horse behaviour*, 2nd edition. United States of America: Moyes Publications, William Andrew Publishing.

Gezondheid en EHBO

54. Bush, K. and Coumble, K. (2004). *Equine Emergency Bible*. United Kingdom: David & Charles.
55. Casey, R.A. (2002). Clinical problems associated with the intensive management of performance horses. In: Waran, N. (2002). *The welfare of horses*. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
56. Furr, M. and Reed, S. (2008). *Equine Neurology*. United States of America: Blackwell Publishing. (ook digital)
57. Hastie, P.S. (2001). *The British Horse Society (BHS) Veterinary Manual*. United Kingdom: Kenilworth Press Ltd.
58. Henson, F. (2009). *Equine Back Pathology: Diagnosis and Treatment*. United States of America: Blackwell Publishers.
59. Hinchcliff, K.W., Geor, R.J. and Kaneps, A.J. (2004). *Equine Sports Medicine and Surgery*. United Kingdom: Saunders Ltd.
60. Johnston, A.M. (1994). *Equine Medical Disorders*, 2nd edition. United States of America: Blackwell Publishers.
61. Knottonbelt, D.C., Blanc le, M., Lopate, C. and Pascoe R.R. (2003). *Equine stud farm medicine and surgery*. United Kingdom: Saunders Ltd.
62. McGowan, C., Goff, L. and Stubbs, N. (2007). *Animal Physiotherapy. Assessment, treatment and rehabilitation of animals*. United States of America: Blackwell Publishing.
63. Myers, J. (2005). *Horse safe: a complete guide to equine safety*. United States of America: CSIRO Publishing.
64. Rush, B. and Mair T. (2004). *Equine Respiratory Diseases*. United States of America: Blackwell Publishers.
65. Rooney, J.R. and Robertson, J.L. (1999). *Equine Pathology*. United States of America: Blackwell Publishers.
66. Pilliner, S. en Davies Z. (2004). *Equine Science Health and performance*. United Kingdom: Blackwell Publishing.

Hanteren

67. Parelli, P. (2005). *Natural-Horse-Man-Ship*. The Netherlands: Bloemendal Uitgevers.
68. Parelli, P., Swan, K. (2004). *Raise your hand if you love horses*. United States of America: Western Horseman.
69. Voest, E. (1999). *Freestyle Fase I*. The Netherlands: Emiel Voest Freestyle Trainingscentrum.
70. Voest, E. (2000). *Freestyle Fase II*. The Netherlands: Emiel Voest Freestyle Trainingscentrum.
71. Bartels, T. and Bartels, J. (2009). *Bewuster paardrijden, de trainingmethoden van Academy Bartels*. The Netherlands: Forte Uitgevers.
72. Bartels, T., Bartels, I. and Bartels J. (2010). *Bewuster paardrijden, de nieuwste trainingmethoden voor ruiter en paard*. The Netherlands: Trion Uitgevers.
73. Hempfling, K.F. (2010). *Niet ik zoek het paard, het paard zoekt mij*. The Netherlands: Rozhanitsa.
74. Hempfling, K.F. (2006). *De boodschap van de paarden*. The Netherlands: Uitgeverij Karnak.
75. Hempfling, K.F. (2008). *Natuurlijk paardrijden*. The Netherlands: Rozhanitsa.
76. Roberts, M. (2007). *Paarden wijze lessen voor de mens*. The Netherlands: Bloemendal Uitgevers.
77. Roberts, M. (2005). *Mijn trainingmethoden in woord en beeld*. The Netherlands: Bloemendal Uitgevers.

>> vervolg Bijlage II: Bronnenlijst HBO

78. Roberts, M. (2001). De man die naar paarden luisterd. Amsterdam: Ooievaar.
79. Swift, S. (2005). Centered Riding 1. United States of America: Trafalgar Square Books.
80. Swift, S. (2005). Centred Riding 2: Further Exploration. United States of America: Trafalgar Square Books.
81. Bromiley, M. (2009). Natural Methods for Equine Health and Performance, 2nd edition. United Kingdom: Wiley-Blackwell.
82. Veldman, F. and Kooiman, I. (2005). Natuurlijk Bekappen. Gezondere hoeven en betere prestaties in sport & recreatie. The Netherlands: Paard Natuurlijk. Veldman, F. and Kooiman, I. (2007). Paard Natuurlijk. Gezondere paarden en betere prestaties in sport & recreatie. The Netherlands: Paard Natuurlijk.
83. Van Roovert, S. (2005). KNHS cursusboek (van) paarden houden : verantwoord omgaan met je paard en pony. The Netherlands: KNHS.

Huisvesting

84. Ambrosiano, N.W., Harcourt, M.F. (2005). Complete plans for building horse barns : big & small. United States of America: Breakthrough Publications.
85. Christensen, J.W., Ladewig, J., Sondergaard, E. and Malmkvist, J. (2002). Effects of individual versus group stabling on social behaviour in domestic stallions. Applied Animal Behaviour Science, 75: 233 - 248.
86. Heleski, C.R., Shelle, A.C., Nielsen, B.D. and Zanella, A.J. (2002). Influence of housing on weanling horse behavior and subsequent welfare. Applied Animal Behaviour Science, 78: 291 - 302.
87. Klimsh, R., Hill, C. (2002). Horse housing : how to plan, build, and remodel barns and sheds . United Kingdom: Trafalgar Square Publishing.
88. Kurvers, C.M.H., Van Weeren, P.R., Rogers, C.W. and Van Dierendonck, M.C. (2006). Quantification of spontaneous locomotion activity in foals kept in pastures under various management conditions. American Journal of Veterinary Research, 67: 1212 - 1217.
89. Leffingwell, R. (2006). Ultimate horse barns. United States of America: MBI Publishing Company.
90. Mills, D.S., Clarke, A. (2002). Housing, Management and Welfare. In: Waran, N. (2002). The welfare of horses. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
91. Pieters, A. ; Vink, I. ; Wolbers, H. (1998). Handboek huisvesting paarden. The Netherlands: Praktijkonderzoek Rundvee, Schapen en Paarden (RP). [online] cited 12.02.2011, <http://www.pv.wageningen-ur.nl/producten/boeken/themaboek/rsp/Themaboek%2033%20-%20Handboek%20Huisvesting%20Paarden.pdf>.
92. Sectoraad Paarden & Vereniging van Nederlandse Gemeentes (2009). Paardenhouderij en ruimtelijke ordening, herziene handreiking voor de praktijk. [online] cited 12.02.2011, http://www.vng.nl/Documenten/Extranet/RuWo/Paardenhouderij_en_RO.pdf.
93. Van Gansbeke, S., Van den Bogaert, T., Vettenburg, N. (2001). Huisvesting van paarden. Belgium: Department Landbouw en Visserij. [online] cited 12.02.2011, <http://www2.vlaanderen.be/landbouw/downloads/dier/35.pdf>.
94. Visser, E.K., Ellis, A.D. and Van Reenen, C.G. (2008). The effect of two different housing conditions on the welfare of young horses stabled for the first time. Applied Animal Behaviour Science, 114: 521 - 533.
95. Wheeler, E.F. (2006). Horse Stable and Riding Arena Design. United Kingdom: Wiley-Blackwell.
96. Worsley, G., Rolf, W.C. (2004). The British stable. United States of America: Yale University Press Publication.

Training

97. Budansky, S. (2002). De aard van het paard. The Netherlands: Het Spectrum.
98. Budras, K.D., Röck, S., Sack, W.O. (2008). Anatomy of the Horse: An Illustrated Text, 5th revised edition. Germany: Schlütersche.
99. Clayton, H. (1991). Conditioning sport horses. Canada: Veterinary Practice Publishing Company.
100. Evans, D.L. (2002). Welfare of racehorses during exercise training and racing. In: Waran, N. (2002). The welfare of horses. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
101. Harris, S., Brown, P. (2005). The Visible Horse (Anatomy in Motion). Trafalgar Square Computer & Audio.
102. Hinchcliff, K. and Geor, R. and Kaneps, A. (2008). Equine exercise physiology. United Kingdom: Elsevier Limited.
103. Hodgson, D.R., Rose, R.J. (1994). The athletic horse : principles and practice of equine sports medicine. United Kingdom: Saunders Ltd.
104. Kiley-Worthington, M. (1999). The behaviour of horses in relation to management and training. United Kingdom: J.A. Allen & Co.
105. Lansade, L., Bertrand, M., Boivin, X. and Bouissou, M.F. (2004). Effects of handling at weaning on manageability and reactivity of foals. Applied Animal Behaviour Science, 87: 131 - 149.
106. Lansade, L., Bertrand, M. and Bouissou, M.F. (2005). Effects of neonatal handling on subsequent manageability, reactivity and learning ability of foals. Applied Animal Behaviour Science, 92: 143 - 158.
107. Applied Animal Behaviour Science, 92: 143 - 158.
108. Lethbridge, E. (2009). Knowing your horse: a guide to equine learning, training and behaviour. United Kingdom: Wiley-Blackwell.
109. Mal, M.E., McCall, C.A., Cummins, K.A. and Newland, M.C. (1994). Influence of pre-weaning handling methods on post weaning learning ability and manageability of foals. Applied Animal Behaviour Science, 40: 187 - 195.
110. Marlin, D. and Nankervis, K. (2002). Equine exercise physiology. United Kingdom: Blackwell Science.
111. McGreevy, P., McLean, A. (2010). Equitation Science. United Kingdom: Wiley-Blackwell.
112. Miller, R.M. (2001). Fallacious studies of foal imprint training. Journal of Equine Veterinary Science, 21: 102 - 110.
113. Miller, R.M., and Close, P. (1991). Imprint training of the newborn foal. United States of America: Western Horseman.
114. Mills, D. and Nakervis, K. (1998). Equine Behaviour: Principles of Practice. United Kingdom: Wiley-Blackwell.
115. Pilliner, S., and Davies, Z. (1996). Equine Science Health and Performance. United Kingdom: Wiley-Blackwell.

>> vervolg Bijlage II: Bronnenlijst HBO

116. Pilliner, S., Elmhurst, S., Davies, Z. (2002). *The Horse in Motion: The Anatomy and Physiology of Equine Locomotion*. United Kingdom: Wiley-Blackwell.
117. Simpson, B.S. (2002). Neonatal Foal Handling. *Applied Animal Behaviour Science*, 78: 303 - 317.
118. Spier, S.J., Berger Pusterla, J., Villarroel, A. and Pusterla, N. (2003). Outcome of tactile conditioning of neonates, or "imprint training" on selected handling measures in foals. *The Veterinary Journal*, 168: 252 - 258.
119. Votion, D.M., Navet, R., Lacombe, V.A., Sluse, F., Essén-Gustavsson, B., Hinchcliff, K.W., Rivero, J.L.L., Serteyn, D. and Valberg, S. (2007). Review Article: Muscle energetics in exercising horses. *Equine and Comparative Exercise Physiology*, 4: 105 - 118.
120. Waran, N., McGreevy, P., Casey, R.A. (2002). Training methods and horse welfare. In: Waran, N. (2002). *The welfare of horses*. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
121. Williams, J.L., Friend, T.H., Toscano, M.J., Collins, M.N., Sisto-Burt, A. and Nevill, C.H. (2002). The effects of early training sessions on the reactions of foals at 1, 2 and 3 months of age. *Applied Animal Behaviour Science*, 77: 105 - 114.
122. Wilson, R.T. (2002). Specific Welfare problems associated with working horses. In: Waran, N. (2002). *The welfare of horses*. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.

Transport

123. Calabrese, R., Friend, T.H. (2009). Effects of Density and Rest Stops on Movement Rates of Untrained Horses during Transport. *Journal of Equine Veterinary Sciences*, 29: 782 - 785.
124. Clark, D. K., Friend, T. H. and Dellmeier, G. (1993). The effect of orientation during trailer transport on heart rate, cortisol and balance in horses. *Applied Animal Behaviour Science*, 38: 179 - 189.
125. Collins, M. N., Friend, T. H., Jousan, F. D. and Chen, S. C. (2000). Effects of density on displacement, falls, injuries, and orientation during horse transportation. *Applied Animal Behaviour Science*, 67: 169 - 179.
126. Cross, N., van Doorn, F., Versnel, C., Cawdell-Smith, J. and Phillips, C. (2008). Effects of lighting conditions on the welfare of horses being loaded for transportation. *Journal of Veterinary Behavior: Clinical Applications and Research*, 3: 20 - 24.
127. Defra (2007). Welfare of animals during transport : advice for transporters of horses, ponies and other domestic equines. [online], cited 21.02.10, http://www.defra.gov.uk/foodfarm/farmanimal/welfare/transport/documents/transport_horses.pdf
128. Doherty, O., Booth, M., Cuddeford, D., Waran, N. and Salthouse, C. (1997). Study of the heart rate and energy expenditure of ponies during transport. *Veterinary Record*, 141: 589-592.
129. Friend, T. H., Martin, M. T., Householder, D. D. and Bushong, D. M. (1998). Stress responses of horses during a long period of transport on a commercial truck. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 212: 838 - 844.
130. Garey, S.M., Friend, T.H., Sigler, D.H., and Berghman, L.R. (2010). The effects of loose group versus individual stall transport on glucocorticosteroids and dehydroepiandrosterone in yearling horses. *Journal of Equine Veterinary Science*, 30: 696-700. Giovagnoli, G., Tralbalza Marinucci, M., Bolla, A. and Borghese, A. (2002). Transport stress in horses: an electromyographic study on balance preservation. *Livestock Production Science*, 73: 247 - 254.

131. Jones, W. E. (2003). Transporting horses: Minimizing the stress. *Journal of Equine Veterinary Science*, 23: 543 - 545.
132. Knowles, T.G., Brown, S.N., Pope, S.J., Nicol, C.J., Warriss, P.D., Weeks, C.A. (2010). The response of untamed (unbroken) ponies to conditions of road transport. *Animal Welfare*, 19: 1 - 15.
133. Kohn, C.W. (2000). *Guidelines for horse transport by road & air*. United States of America: American Horse Shows Inc.
134. Lacono, C. M., Friend, T. H., Johnson, R. D., Krawczel, P. D. and Archer, G. S. (2007). A preliminary study on the utilization of an onboard watering system by horses during commercial transport. *Applied Animal Behaviour Science*, 105: 227 - 231.
135. Marlin, D. (2008). *Horse transport. Nutrition of the exercising horse*. Wageningen, Wageningen Academic Publishers, 125: 83 - 92.
136. Marlin, D., Kettlewell, P., Parkin, T., Kennedy, M., Broom, D., Wood, J. (2011). Welfare and health of horses transported for slaughter within the European Union Part 1: Methodology and descriptive data. *Equine Veterinary Journal*, 43: 78-87.
137. Owers, R., Meldrum, K. (2009). *Animal Welfare; Long-distance transport of horses for slaughter*. *Veterinary Record*, 165: 728 - 728. Stull, C. L. (1999). Responses of horses to trailer design, duration, and floor area during commercial transportation to slaughter. *Journal of Animal Science*, 77: 2925 - 2933.
138. Stull, C. L. and Rodiek, A. V. (2000). Physiological responses of horses to 24 hours of transportation using a commercial van during summer conditions. *Journal of Animal Science*, 78: 1458 - 1466.
139. Toscano, M. J. and Friend, T. H. (2001). A note on the effects of forward and rear-facing orientations on movement of horses during transport. *Applied Animal Behaviour Science*, 73: 281 - 287.
140. Waran, N. K. and Cuddeford, D. (1995). Effects of loading and transport on the heart rate and behaviour of horses. *Applied Animal Behaviour Science*, 43: 71 - 81.
141. Waran, N. K., Leadon, D. and Friend, T. H. (2002). The effects of transportation on the welfare of horses. In: Waran, N. (2002). *The welfare of horses*. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
142. Waran, N. K., Robertson, V., Cuddeford, D., Kokoszko, A. and Marlin, D. J. (1996). Effects of transporting horses facing either forwards or backwards on their behaviour and heart rate. *Veterinary Record*, 139: 7 - 11.

Voeding

151. Davidson, N., Harris, P. (2002). *Nutrition and Welfare*. In: Waran, N. (2002). *The welfare of horses*. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
152. Ellis, A. (2004). *Paard en Voer*. The Netherlands: Roodbont.
153. Frape, D. (2010). *Equine nutrition and feeding*, 4th edition. United States of America: Blackwell Publishing.
154. Hill, J. and Ellis, A. (2005). *Nutritional physiology of the horse*. United Kingdom: Nottingham University Press.
155. Juliand, V. and Martin-Rosset, W. (2005). *The growing horse: nutrition and prevention of growth disorders*. France: EAAP Scientific Series.
156. Lewis, D., Knight, A., Lewis, B. and Lewis, C. (1995). *Equine clinical nutrition: feeding and care*. United Kingdom: Wiley - Blackwell.

>> vervolg Bijlage II: Bronnenlijst HBO

157. Meyer, H. (1992). *Pferdefütterung*. Germany: Parey.
158. Mirgala, N. and Martin-Rosset, W. (2006). *Nutrition and feeding of the broodmare*. France: EAAP Scientific Series.
159. Pagan, J.D. (2009). *Advances in equine nutrition IV*. United Kingdom: Nottingham Press.
160. *Praktijkonderzoek Veehouderij* (2001). *Merries –voeren-veulens: voeding in realtie tot osteochondrose*. The Netherlands: WUR.
161. Davies, Z. (2009). *Introduction to horse nutrition*. United Kingdom: Wiley – Blackwell.
162. Saastamoinen, M.T., Martin-Rosset, W. (2008). *Nutrition of the exercising horse*. The Netherlands: Wageningen Academic Publishers.
163. National Research Council of the National Academies Committee on Nutrient Requirements of Horses (2007). *Nutrient requirements of horses, 6th revised edition*. United States of America: National Academies.
164. Juliand, V. and Martin-Rosset, W. (2004). *Nutrition of the performance horse: which system in Europe for evaluating the nutritional requirements?* The Netherlands: Wageningen Academic Publishers.

Welzijn

165. Kiley-Worthington, M. (1999). *Equine Welfare*. United Kingdom: Wiley-Blackwell.
166. Ministerie landbouw, natuur en voedselkwaliteit (2007). *Nota Dierenwelzijn*. [online] cited 12.02.2011, <http://www.verduurzamingvoedsel.nl/files/publicaties/nota-dierenwelzijn.pdf>
167. Raad voor Dierenaangelegenheden (2003). *Mogelijke dierenwelzijnproblemen in de paardenhouderij – inventarisatie van mogelijke dierenwelzijnproblemen in de niet-professionele paardenhouderij ten behoeve van de minister van landbouw, natuurbeheer en visserij*. [online] cited 12.02.2011, <http://edepot.wur.nl/116337>
168. SRP (2004). *Beleidsnotitie paardenhouderij*. [online] cited 12.02.2011, <http://edepot.wur.nl/116481>
169. SRP (2009). *Welzijn in de sector Paardenhouderij – Plan van aanpak*. [online] cited 12.02.2011, <http://www.tinkerstamboek.nl/page6/page2/files/welzijnpaardenhouderij.pdf>
170. SRP (2010). *Voortgangsrapportage Welzijn van de Sectorraad Paarden*. [online] cited 12.02.2011, <http://www.sectorraadpaarden.nl/voortgangsrapportage.html>
171. Suijkerbuijk, M. (2008). *Sleutelrol voor welzijn – notitie welzijn KNHS*. [online] cited 12.02.2011, <http://www.knhs.nl/objects/00013261.pdf>
172. Van Dierendonck, M. (2006). *The importance of social relationships in horses*. The Netherlands: University Utrecht.
173. Van Dierendonck, M., Laarakker, E. and Voest, E. (2009). *Het tevreden paard*. The Netherlands: Fontaine Uitgevers B.V.
174. Waran, N. (2002). *The welfare of horses*. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
175. Wijk-Jansen, E. Visser Riedstra, K. Verstegen, J. Kortstee, H. (2009). *Passie voor Paarden*. LEI Wageningen UR, Rapport 2009-024.
176. Zeitler-Feicht, M. (2004). *Horse behaviour explained*. United Kingdom: Manson Publishing Ltd.

Welzijn en Training van Paarden

Alle groene onderwijs- en onderzoeksinstituten van vmbo, mbo, hbo en universiteit werken samen binnen de Groene Kennis Coöperatie (GKC). In nauw contact met de buitenwereld werkt de GKC aan vernieuwing van het onderwijs voor leven lang leren: van jeugd tot volwassenen. Vragen uit de buitenwereld worden vertaald in regionale en (inter)nationale activiteiten voor het onderwijs binnen GKC-programma's rondom thema's zoals natuur en landschap, voeding en gezondheid, welzijn van dieren en ondernemerschap. De groene kennis wordt beschikbaar gesteld via www.groenkennisnet.nl.

Groene Kennis Coöperatie

Postbus 601
6710 BP Ede
T 0318-648300
E info@gkc.nl
W www.gkc.nl

Hogeschool Van Hall Larenstein

Postbus 411
6700 AK Wageningen